

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ – ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΠΟΥ ΗΤΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ: 2009 ΈΩΣ
ΣΗΜΕΡΑ».**

Της φοιτήτριας: Μαρτίνας Δημητρίου

**Επιβλέπων καθηγητής: Ναζάκης Χαρίλαος
Καθηγητής**

Πρέβεζα, Ιούνιος, 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ – ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΠΟΥ ΗΤΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΧΘΗΚΑΝ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ: 2009 ΈΩΣ ΣΗΜΕΡΑ».**

Της φοιτήτριας: Μαρτίνας Δημητρίου

**Επιβλέπων καθηγητής: Ναζάκης Χαρίλαος
Αναπληρωτής Καθηγητής**

Πρέβεζα, Ιούνιος, 2019

THE CONTRIBUTION OF ENTREPRENEURSHIP IN GREECE DURING THE PERIOD OF ECONOMIC CRISIS. THE SECTORS OF ENTERPRISES THAT WERE MORE RESISTANT DURING THE PERIOD FROM 2009 UNTIL TODAY.

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, 13/06/2019

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Χαρίλαος Ναξάκης

Καθηγητής

2. Μέλος επιτροπής

Κωνσταντίνος Καραμάνης

Αναπληρωτής καθηγητής

3. Μέλος επιτροπής

Αικατερίνη Γαλανού

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

© Δημητρίου, Μαρίνα, 2019.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις διατάξεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Δημητρίου, Μαρίνα

Υπογραφή

Αφιερωμένη στην οικογένειά μου:

« Στον σύζυγό μου & στις δυο υπέροχες κορούλες μου.»

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα	i
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	iii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ/ΕΙΚΟΝΩΝ.....	iv
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	v
ABSTRACT	vi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	vii
ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	1
1.1. Επιχείρηση - ορισμός	1
1.2. Ταξινόμηση επιχειρήσεων.....	2
1.3. Επιχειρηματικότητα - ορισμός	4
1.4. Επιχειρηματίες – δεξιότητες.....	8
1.5. Επιχειρηματικότητα και οικονομική ανάπτυξη.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	17
2.1. Η εκδήλωση της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα.....	17
2.2. Τα αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.....	19
2.3. Μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα.....	23
2.4. Επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα.....	27
ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΥΦΕΣΗΣ – ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΝΤΕΞΑΝ.....	31
3.1. Εισαγωγή	31

3.2. Επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων	31
3.3. Καθιερωμένη επιχειρηματικότητα	34
3.4. Διακοπή επιχειρηματικής δραστηριότητας	35
3.5. Κίνητρα επιχειρηματικής δραστηριοποίησης.....	36
3.6. Χρηματοδότηση επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων.....	37
3.7. Επιχειρηματικές ευκαιρίες.....	39
3.8. Οι κλάδοι των επιχειρήσεων που άντεξαν στην οικονομική κρίση	40
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	50
Βιβλιογραφία.....	53

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1.1: Ταξινόμηση των οικονομικών οργανισμών και των επιχειρήσεων.....	2
Πίνακας 2.1: Προγράμματα Δημοσιονομικής Προσαρμογής στην Ελλάδα σε δις €.....	25
Πίνακας 2.2: Άτομα που κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό% 2008-2016	27
Πίνακας 2.3: Ποσοστό ανεργίας (%) στην Ελλάδα, 2008-2016	28
Πίνακας 2.4: Ποσοστό ανεργίας (%) στην Ελλάδα, στους νέους 15-24 ετών 2008-2016.....	29
Πίνακας 3.1: Συμμετοχή στην επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα (% πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών, 2017).....	34
Πίνακας 3.2: Ποσοστό δανεισμού μικρομεσαίων (ΜΜΕ) επιχειρήσεων	37
Πίνακας 3.3: Σχέση επιχειρηματιών αρχικών σταδίων και άτυπων επενδυτών στην Ελλάδα.....	38
Πίνακας 3.4: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ανά κλάδο, μεταβολές 2009-2017.	46
Πίνακας 3.5: Απασχόληση ανά κλάδο, μεταβολές 2009-2014 και 2014-2017	47

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ/ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1-1: Πηγές Ικανότητας Επιχειρηματία.....	11
Εικόνα 2-1: Διαχρονική εξέλιξη ΑΕΠ (σε \$) στην Ελλάδα, 2008-2017.....	18
Εικόνα 2-2: Δημόσιο χρέος, ως % του ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2001-2017.....	19
Εικόνα 3-1: Επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων στην Ελλάδα, 2003-2017.....	32
Εικόνα 3-2: Επιχειρηματικές ευκαιρίες το επόμενο εξάμηνο (% πληθυσμού).....	33
Εικόνα 3-3: Λόγοι διακοπής επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, 2017.....	35
Εικόνα 3-4: Εξέλιξη επιχειρηματικότητας ανάγκης και επιχειρηματικότητας ευκαιρίας στην Ελλάδα, 2008-2017.....	36
Εικόνα 3-5: Διαχρονική εξέλιξη της κλαδικής κατανομής των νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων στην Ελλάδα (% επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων).....	39
Εικόνα 3-6: Εξέλιξη ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της μεταποιητικής βιομηχανίας, 1970-2016	40
Εικόνα 3-7: Επίδραση μεταποιητικής βιομηχανίας στην ακαθάριστη και στην προστιθέμενη αξία παραγωγής.....	41
Εικόνα 3-8: Επίδραση ανά κλάδο.....	42
Εικόνα 3-9: Συμβολή στο ΑΕΠ και την απασχόληση.....	43
Εικόνα 3-10: Συνεισφορά επιμέρους μεταποιητικών κλάδων στην συνολική επίδραση της μεταποίησης στο ΑΕΠ.....	43
Εικόνα 3-11: Συμβολή ανά τομέα στην απασχόληση.....	44
Εικόνα 3-12: Επίδραση μεταποιητικού κλάδου στα έσοδα του δημοσίου.....	44
Εικόνα 3-13: Επίδραση του μεταποιητικού κλάδου στην ακαθάριστη αξία παραγωγής, 1995 και 2014.....	45
Εικόνα 3-14: Η συμβολή του μεταποιητικού κλάδου στο Ελληνικό ΑΕΠ την περίοδο 2009-2017.....	46
Εικόνα 3-15: Αξία επενδύσεων στον κλάδο της μεταποίησης, 2008-2017.....	48

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά την συνεισφορά της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, δίνοντας έμφαση σε επιχειρήσεις και τομείς που ήταν περισσότερο ανθεκτικοί. Το θέμα καλύπτεται σε θεωρητικό επίπεδο μέσα από την ανασκόπηση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, καθώς και μέσα από την παρουσίαση βασικών στατιστικών στοιχείων για την επιχειρηματικότητα, την οικονομική ύφεση και την οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, τα οποία αντλήθηκαν από το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE). Η εργασία περιλαμβάνει δύο βασικά μέρη, το γενικό και το ειδικό. Το γενικό μέρος αποτελείται από δύο κεφάλαια, όπου στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το βασικό θεωρητικό πλαίσιο που σχετίζεται με την επιχειρηματικότητα, τις επιχειρήσεις γενικά και την σύνδεση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το χρονικό της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώθηκε, τα αίτια, τα μέτρα αντιμετώπισης και οι σημαντικότερες επιπτώσεις. Το ειδικό μέρος περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο, το οποίο παρουσιάζει αρχικά τον τρόπο με τον οποίο η οικονομική ύφεση στην Ελλάδα επηρέασε την επιχειρηματικότητα, παρουσιάζοντας την εξέλιξη των βασικών δεικτών του IOBE για τα έτη μετά από το 2009 μέχρι και σήμερα, καθώς και συμβολή της επιχειρηματικότητας ανά κλάδο στην οικονομική ανάπτυξη, με έμφαση σε κλάδους που κατέστησαν περισσότερο ανθεκτικοί κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης. Τα σημαντικότερα συμπεράσματα συνοψίζονται στην ενότητα των συμπερασμάτων.

Λέξεις – κλειδιά: επιχειρηματικότητα, οικονομική ύφεση, επίδραση

ABSTRACT

This thesis explores the contribution of entrepreneurship in Greece during the economic crisis, with emphasis on businesses and sectors that were more resilient. The subject is covered theoretically by the review of Greek and international literature, as well as through the presentation of basic statistical data on entrepreneurship, economic crisis and economic development in Greece, which were collected by the Foundation for Economic and Industrial Research (IOBE). The study includes two main parts, the general and the special. The general part consists of two chapters, where the first chapter presents the basic theoretical framework related to entrepreneurship, business in general and the link between entrepreneurship and economic development, while the second chapter presents the time of the economic recession in Greece and in particular the way in which it manifested, the causes, the response measures and the most important impacts. The special part includes a chapter, which presents initially how the economic recession in Greece affected entrepreneurship, presenting the evolution of the IOBE core indicators for the years after 2009 to date, as well as the contribution of entrepreneurship per sector in economic growth, with an emphasis on sectors that have become more resilient during the economic downturn. The most important conclusions are summarized in the conclusions section.

Key words: entrepreneurship, economic recession, impact

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα αντιμετωπίζει σημαντικά οικονομικά προβλήματα από το 2008, όταν η παγκόσμια οικονομική κρίση έφτασε στο αποκορύφωμά της. Η διαταραχή στις αγορές οδήγησε σε μια άνευ προηγουμένου κρίση χρέους σε τοπικό επίπεδο, η οποία διαρκεί μέχρι σήμερα. Κατά την περίοδο 2008-2014 το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 25%, ενισχύοντας τις αβέβαιες κοινωνικές και οικονομικές προοπτικές. Λόγω ενός συνδυασμού μικροοικονομικών και μακροοικονομικών μακροπρόθεσμων αδυναμιών, αντιμετώπισε το 2009 μεγάλο πρόβλημα ελλείμματος (15,3% του ΑΕΠ) (Mavridis, 2018).

Αυτό το δημοσιονομικό έλλειμμα αύξησε δραστικά τα επιτόκια δανεισμού και ως λύση η χώρα απευθύνθηκε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) για βοήθεια. Παρά το γεγονός ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις υιοθέτησαν τρία Διεθνή Οικονομικά Προγράμματα για να μπορέσει η χώρα να ανταπεξέλθει οικονομικά, η Ελλάδα εξακολουθεί να αγωνίζεται σήμερα για την οικονομική της σταθερότητα. Αυτά τα μέτρα περιλάμβαναν διάφορους όρους δανεισμού, όπως η μείωση των κρατικών δαπανών, η αύξηση των φόρων και η μείωση των μισθών. Παρόλο που ορισμένοι από τους όρους δανεισμού ήταν χρήσιμοι για την οικονομία, άλλοι αποδείχθηκαν εντελώς αναποτελεσματικοί και ασφυκτικοί για την αγορά. Επιπλέον, οι συνέπειες της κρίσης ήταν καταστροφικές για την κοινωνία. Τα κρατικά αντίμετρα έχουν προκαλέσει αύξηση της ανεργίας, της μετανάστευσης, της φτώχειας και του αποκλεισμού, ιδίως μεταξύ των νέων. Επιπλέον, οι σημαντικοί εθνικοί οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες έχουν επιδεινωθεί σημαντικά (Mavridis, 2018).

Το επιχειρηματικό κλίμα δεν μπορούσε φυσικά να μείνει ανεπηρέαστο. Η επιχειρηματικότητα διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην ελληνική οικονομία, καθώς περίπου το 15% του ενεργού πληθυσμού είναι επιχειρηματίες. Οι περισσότεροι επιχειρηματίες έχουν μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν το 96% των ελληνικών επιχειρήσεων. Αυτές οι επιχειρήσεις αποτελούν το 33% της συνολικής προστιθέμενης αξίας του επιχειρηματικού τομέα και καταλαμβάνουν το 58% του εργατικού δυναμικού του τομέα των επιχειρήσεων. Παρ' όλα αυτά, η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών οδήγησε σε μείωση του κύκλου εργασιών για τους περισσότερους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, τόσο για

τις μικρές όσο και για τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, καθώς και μείωση της απασχόλησης και των επενδύσεων. Οι επιχειρήσεις σε όλη την Ελλάδα ήρθαν αντιμέτωπες με πολλές προκλήσεις, όπως η έλλειψη ρευστότητας και η ελλιπής τραπεζική χρηματοδότηση, με την επιβολή των ελέγχων κεφαλαίου στην Ελλάδα, να επιδεινώνει περισσότερο την κατάσταση (IOBE, 2017; 2018).

Η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων επηρεάστηκε επίσης σημαντικά από την έναρξη της οικονομικής ύφεσης στην χώρα, με πολλά εμπόδια να ανακύπτουν για το ξεκίνημα νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων, όπως οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές, το καθεστώς απασχόλησης και ασφάλισης, η ψυχολογία της αγοράς, η κρατική γραφειοκρατία και φυσικά η έντονη αβεβαιότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος (Kotsios & Mitsios, 2013).

Στο πλαίσιο αυτό, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει πως η επιχειρηματικότητα επηρεάστηκε από την οικονομική ύφεση στην Ελλάδα, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή επέδρασε στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας κατά την ίδια περίοδο, δίνοντας έμφαση σε επιχειρήσεις και τομείς που ήταν περισσότερο ανθεκτικοί και αναπτύχθηκαν. Αρχικά πραγματοποιείται ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, σε θέματα όπως η επιχειρηματικότητα και η οικονομική κρίση και στην συνέχεια παρουσιάζονται ποσοτικά δεδομένα, τα οποία αντλήθηκαν από έρευνες του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), σχετικά με την επίδραση της ύφεσης, τόσο στην καθιερωμένη επιχειρηματικότητα, όσο και στην επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων, καθώς και σχετικά με την συμβολή της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη.

ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. Επιχείρηση - ορισμός

Οι επιχειρήσεις ορίζονται ως σύνθετες οικονομικές οντότητες που σχετίζονται με τις λειτουργίες που διέπουν την παραγωγή, τη διανομή και την πώληση αγαθών και υπηρεσιών προς όφελος του αγοραστή και του κέρδους του πωλητή. Οι επιχειρήσεις συνιστούν οικονομικούς οργανισμούς ή οικονομικές οντότητες και στα πλαίσια της δράσης τους, γίνεται αναφορά στον συνδυασμό των κλασσικών συντελεστών της παραγωγής, την εργασία, την γη και το κεφάλαιο, με σκοπό την παραγωγή αγαθών ή υπηρεσιών που σκοπό έχουν την ικανοποίηση στο μέγιστο βαθμό των ανθρώπινων αναγκών. Ο συνδυασμός των συντελεστών παραγωγής πραγματοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε να επιδιώκεται η εφαρμογή της βασικής οικονομικής αρχής που έχει ως κανόνα την επιδίωξη του μέγιστου αποτελέσματος με παράλληλη μείωση στο ελάχιστο του κόστους (Τερζίδης, 2015).

Δεδομένου ότι στόχος των επιχειρήσεων και κατά συνέπεια και του φορέα/ιδιοκτήτη τους, είναι η όσο το δυνατόν αύξηση του κέρδους, για την προσπάθεια αυτή ο επιχειρηματίας συνδυάζει τους συντελεστές παραγωγής που εμπεριέχουν το ρίσκο δηλαδή τον κίνδυνο επιτυχίας ή αποτυχίας. Όλα αυτά φυσικά προϋποθέτουν για την φυσική υπόσταση μιας επιχείρησης, καθώς και την παρουσία ανθρώπων, με αποτέλεσμα τελικά να προκύπτει ένα κοινωνικό-οικονομικό σύστημα. Ως εκ τούτου, οι επιχειρήσεις είναι ένα τεχνητά συστήματα, τα οποία δημιουργούνται από τους ανθρώπους και αποτελούνται από ένα σύνολο στοιχείων, τα οποία αλληλεπιδρούν με διάφορους τρόπους (Τερζίδης, 2015).

1.2. Ταξινόμηση επιχειρήσεων

Ο οικονομικός μετασχηματισμός που προκάλεσε η έλευση της Βιομηχανικής Επανάστασης, οδήγησε στην δημιουργία νέων και συνεχώς μεταβαλλόμενων τρόπων διεξαγωγής των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων μορφών επιχειρηματικών οργανώσεων, οι οποίες ακολούθως εξελίχθηκαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό (Ζιγκιρίδης, 2008; Τερζίδης, 2015).

Στο πλαίσιο αυτό, τα διάφορα είδη επιχειρήσεων που έχουν αναπτυχθεί μέχρι σήμερα, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με βάση διάφορα κριτήρια, όπως ο σκοπός τους, το μέγεθος τους, το είδος της οικονομικής τους δραστηριότητας, τη νομική τους μορφή, την περιουσιακή τους διάρθρωση, κ.α. (Κορρές, 2015). Οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους μπορούν να ταξινομηθούν οι οργανισμοί φαίνονται στον Πίνακα 1.1.

Πίνακας 1. 1Ταξινόμηση των οικονομικών οργανισμών και των επιχειρήσεων

Τομέας παραγωγής	Πρωτογενούς παραγωγής Δευτερογενούς παραγωγής Τριτογενούς παραγωγής
Φορέας	Δημόσιοι Ιδιωτικοί
Μέγεθος	Μεικτοί ή Σ.Δ.Ι.Τ Μικρές Μεσαίες Μικρομεσαίες Μεγάλες
Νομική μορφή	Ομόρρυθμες εταιρείες (Ο.Ε.) Ανώνυμες Εταιρείες (Α.Ε.) Εταιρείες Περιορισμένης Ευθύνης (Ε.Π.Ε.) Συνεταιρισμοί, συμμετοχικές επιχειρήσεις Ιδιωτικές κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις
Σκοπός	Συνασπισμοί Κερδοσκοπικές Μη κερδοσκοπικές

Πηγή: Κορρές, 2015

Αρχικά και ανάλογα με τον σκοπό τους, οι επιχειρήσεις διακρίνονται σε κερδοσκοπικές, βασικός στόχος των οποίων είναι η αποκόμιση οικονομικού κέρδους και στις μη

κερδοσκοπικές, των οποίων ο πρωταρχικός στόχος δεν είναι η αποκόμιση οικονομικού κέρδους, αλλά π.χ. η στήριξη του κοινωνικού συνόλου και των αναγκών του, όπως είναι οι κοινωνικές και φιλανθρωπικές οργανώσεις (Κορρές, 2015).

Επιπρόσθετα, ανάλογα με το μέγεθος τους, οι επιχειρήσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε διάφορες κατηγορίες, οι οποίες προκύπτουν με βασικό κριτήριο τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούν. Πρέπει να τονιστεί πως ο αριθμός αυτός δεν είναι συγκεκριμένος και διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα και αποτελεί ένα όριο όπου αυτό καθορίζεται μέσω συμβάσεων μεταξύ οργανισμών κρατών. Στο πλαίσιο της ΕΕ, οι επιχειρήσεις με βάση το μέγεθος τους, διαχωρίζονται σε: (i) μικρές, οι οποίες απασχολούν λιγότερους από 50 εργαζομένους και ο ετήσιος κύκλος εργασιών τους είναι μικρότερος από 10 εκ. €, (ii) μεσαίες, οι οποίες απασχολούν από 50 έως 250 εργαζομένους και ο ετήσιος κύκλος εργασιών τους είναι μεταξύ 10 - 43 εκ. €, (iii) μικρομεσαίες (ΜΜΕ), οι οποίες απασχολούν λιγότερους από 250 εργαζομένους και ο ετήσιος κύκλος εργασιών τους είναι μικρότερος από 50 εκ. €, και (iv) στις μεγάλες, οι οποίες απασχολούν περισσότερους από 250 εργαζομένους και ο ετήσιος κύκλος εργασιών τους ξεπερνά τα 50 εκ. € (European Commission, 2009).

Ανάλογα με τον τομέα παραγωγής στον οποίο δραστηριοποιούνται, γίνεται διάκριση σε: (i) επιχειρήσεις πρωτογενούς παραγωγής, οι οποίες ασχολούνται με την εκμετάλλευση του υπεδάφους, την καλλιέργεια των γεωργικών εδαφών, την εκμετάλλευση του θαλάσσιου και υποθαλάσσιου κόσμου και του δασικού πλούτου, όπως η γεωργία, η δασοκομία, η αλιεία, η μετάλλευση-ορυχεία και η εξόρυξη πετρελαίου, (ii) επιχειρήσεις δευτερογενούς παραγωγής, δηλαδή επιχειρήσεις οι οποίες αναλαμβάνουν τη μεταποίηση των προϊόντων και των αγαθών που προέρχονται από τον πρωτογενή τομέα και την μετατροπή τους σε αγαθά προς πώληση όπως οι βιοτεχνίες ή οι βιομηχανίες, οι οποίες επεξεργάζονται πρώτες ύλες και ενδιάμεσα αγαθά, για την παραγωγή ημιτελών και τελικών προϊόντων, όπως ο τομέα των κατασκευών, της ένδυσης, των χημικών ουσιών και της μηχανικής, (iii) επιχειρήσεις τριτογενούς παραγωγής, που σκοπό έχουν την προώθηση και τη διάθεση των προϊόντων τα οποία παράγονται από τις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες επιχειρήσεων, καθώς επίσης και την παροχή υπηρεσιών, όπως η διανομή, οι τράπεζες, ο ασφαλιστικός τομέας, οι μεταφορές, οι επικοινωνίες, και οι κυβερνητικές υπηρεσίες (νομοθεσία, εκπαίδευση, υγεία, άμυνα, κ.α.) (Κορρές, 2015).

Ανάλογα με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη ή αλλιώς του φορέα της επιχείρησης, οι οικονομικοί οργανισμοί κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: (i) τους ιδιωτικούς, οι οποίοι δεν διοικούνται από δημόσιους φορείς, αλλά από ιδιώτες και διευθύνονται από μεμονωμένα άτομα και εταιρείες με σκοπό την αποκόμιση κέρδους , (ii) τους δημοσίους οργανισμούς οι οποίοι διοικούνται από το κράτος και άλλες δημόσιες αρχές, με σκοπό την κάλυψη των αναγκών του ευρύ κοινού και (iii) τους μεικτούς, οι οποίοι φέρουν χαρακτηριστικά και από τις δύο προηγούμενες κατηγορίες, όπως οι ΣΔΙΤ (Συμπράξεις Δημόσιου – Ιδιωτικού Φορέα), οι οποίες αναφέρονται σε συνεργασία που αναπτύσσεται μεταξύ ενός δημόσιου και ενός ιδιωτικού φορέα για τη εκπόνηση ενός έργου (Κορρές, 2015).

Πρέπει ωστόσο να τονιστεί πως τα ως άνω προαναφερθέντα κριτήρια ταξινόμησης των επιχειρήσεων δεν είναι απόλυτα, αλλά αποτελούν μια βάση για την καλύτερη κατανόηση της φύσης των διαφόρων οικονομικών οργανισμών (Κορρές, 2015).

1.3. Επιχειρηματικότητα - ορισμός

Ενώ έχει γίνει ευρέως αποδεκτό ότι η επιχειρηματικότητα αποτελεί ζωτική δύναμη στις οικονομίες των ανεπτυγμένων χωρών, υπάρχει ελάχιστη συναίνεση ως προς το τι πραγματικά συνιστά επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι διάφοροι ερευνητές και συγγραφείς έχουν προτείνει ένα ευρύ φάσμα ορισμών (Rusu et al., 2012; (Campbell & Mitchell, 2012).

Οι Herbert και Link (1989) μελετώντας τις διαφορετικές θεωρητικές έννοιες που έχουν αποδοθεί στην επιχειρηματικότητα, εντόπισαν τρεις ξεχωριστές θεωρητικές προσεγγίσεις. Αυτές είναι η γερμανική προσέγγιση, η οποία βασίζεται στους von Thuenen και Schumpeter, την προσέγγιση του Σικάγο που βασίζεται στους Knight και Schultz, και την αυστριακή προσέγγιση, η οποία βασίζεται στους von Mises, Kirzner και Shackle.

Η προσέγγιση του Schumpeter (1942), φαίνεται να είναι αυτή που έχει τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στη σύγχρονη βιβλιογραφία της επιχειρηματικότητας. Το βασικό στοιχείο της προσέγγισης του Schumpeter για την επιχειρηματικότητα, είναι ότι το επιχειρηματικό πνεύμα θεωρείται περισσότερο ως ένα φαινόμενο αποσταθεροποίησης, παρά ως μια εξισορροπητική δύναμη. Στην κλασική του διατριβή του 1911, το *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*

(Θεωρία της Οικονομικής Ανάπτυξης), ο Schumpeter πρότεινε την θεωρία της δημιουργικής καταστροφής, σύμφωνα με την οποία οι νέες επιχειρήσεις, των οποίων οι καθοδηγητές έχουν επιχειρηματικό πνεύμα, εκτοπίζουν τις λιγότερες καινοτόμες από την αγορά, οδηγώντας τελικά σε υψηλότερο βαθμό οικονομικής ανάπτυξης. Ο Schumpeter (1942) υποστήριξε επίσης ότι η λειτουργία των επιχειρηματιών είναι η μεταρρύθμιση ή η επανάσταση στο πρότυπο της παραγωγής, με την εκμετάλλευση μιας εφεύρεσης ή γενικότερα μιας ανεξερεύνητης τεχνολογικής δυνατότητας για την παραγωγή ενός νέου εμπορεύματος ή την παραγωγή του παλαιού με νέο τρόπο. Με λίγα λόγια και σύμφωνα με τον Schumpeter (1942), η επιχειρηματικότητα συνιστά την εκκίνηση της δημιουργίας μιας νέας επιχείρησης.

Παρά την έμφαση που έδωσε ο Schumpeter (1942) στη διαδικασία εκκίνησης μιας νέας επιχείρησης ως καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας, σήμερα δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός της επιχειρηματικότητας και αυτό αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι πρόκειται για μια πολυδιάστατη έννοια.

Από οικονομικής άποψης και σύμφωνα με τους Hebert και Link (1989), τα βασικά στοιχεία της επιχειρηματικότητας είναι η προσφορά οικονομικού κεφαλαίου, η καινοτομία, η κατανομή των πόρων μεταξύ των εναλλακτικών χρήσεων και η λήψη αποφάσεων. Έτσι, ένας επιχειρηματίας είναι ένα άτομο, το οποίο καλύπτει όλο το φάσμα των παραπάνω λειτουργιών. Ο επιχειρηματίας είναι το άτομο που ειδικεύεται στην ανάληψη ευθύνης και την λήψη κρίσιμων αποφάσεων που επηρεάζουν τη θέση, τη μορφή και τη χρήση των αγαθών, των πόρων ή των θεσμών (Hebert και Link, 1989).

Πρέπει να σημειωθεί ότι στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, οι επιχειρηματίες συχνά δεν διακρίνονταν από τους διαχειριστές και μελετούνταν ως επί το πλείστον από την οικονομική άποψη, όπως αυτή αναφέρθηκε προηγουμένως. Ως εκ τούτου ένας επιχειρηματίας είχε ευρέως θεωρηθεί ως ένα άτομο, το οποίο οργανώνει και λειτουργεί μια επιχείρηση για προσωπικό κέρδος. Πληρώνει τρέχουσες τιμές για τα υλικά που καταναλώνονται στην επιχείρηση, για τη χρήση της γης, για τις προσωπικές υπηρεσίες που απασχολεί και για το κεφάλαιο που απαιτεί. Συνεισφέρει στην επιχείρηση, με τις δικές του δεξιότητες και την ευστροφία του στον προγραμματισμό, στην οργάνωση και στη διοίκηση της επιχείρησης. Υποθέτει επίσης, την πιθανότητα απώλειας και κέρδους συνεπεία απρόβλεπτων και ανεξέλεγκτων περιστάσεων. Το καθαρό υπόλοιπο των ετήσιων εσόδων της επιχείρησης μετά την καταβολή όλων των εξόδων, διατηρείται για τον εαυτό του (Cuervo et al., 2006).

Από την σκοπιά της διοίκησης επιχειρήσεων, οι Sahlman και Stevenson (1991) έκαναν διάκριση μεταξύ των επιχειρηματιών και των διαχειριστών (αυτών που διοικούν τις επιχειρήσεις), αναφέροντας ότι η επιχειρηματικότητα είναι ένας τρόπος διαχείρισης που συνεπάγεται την εκμετάλλευση μιας ευκαιρίας ανεξάρτητα από τους πόρους που ελέγχονται επί του παρόντος. Από την άλλη, η λειτουργία του διαχειριστή είναι κατά κύριο λόγο να εποπτεύει τη διαδικασία συνδυασμού πόρων και να διαχειρίζεται αποτελεσματικά το επιχειρηματικό χαρτοφυλάκιο της επιχείρησης (Cuervo et al., 2007).

Αντίθετα, οι επιχειρηματίες εντοπίζουν ευκαιρίες, συγκεντρώνουν τους απαιτούμενους πόρους, εφαρμόζουν ένα πρακτικό σχέδιο δράσης και συλλέγουν την ανταμοιβή με έγκαιρο και ευέλικτο τρόπο (Campbell & Mitchell, 2012). Η επιχειρηματική ευκαιρία είναι μια απροσδόκητη και ανεκτίμητη οικονομική ευκαιρία. Επιχειρηματικές ευκαιρίες υπάρχουν επειδή διάφοροι πράκτορες έχουν διαφορετικές ιδέες σχετικά με τη σχετική αξία των πόρων ή όταν οι πόροι μετατρέπονται από εισροές σε εξόδους (Cuervo et al., 2007). Λόγω του ότι δεν υπάρχει αγορά για «ευκαιρίες», ο επιχειρηματίας πρέπει να τις εκμεταλλευτεί, πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να αναπτύξει τις ικανότητές του για να αποκτήσει πόρους, καθώς και να οργανώσει και να εκμεταλλευτεί ευκαιρίες. Το μειονέκτημα της αγοράς "ιδεών" ή "ευκαιριών" έγκειται στη δυσκολία που εμπλέκεται στην προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ιδεών που δεν σχετίζονται με διπλώματα ευρεσιτεχνίας ή πνευματικά δικαιώματα, των διαφορετικών προσδοκιών των επιχειρηματιών και των επενδυτών για την οικονομική αξία των ιδεών και των επιχειρηματικών ευκαιριών, καθώς και για την ανάγκη του επιχειρηματία να παρακρατεί πληροφορίες που μπορεί να επηρεάσουν την αξία του έργου (Cuervo et al., 2007).

Η επιχειρηματικότητα συνδέεται επίσης, άμεσα με την καινοτομία. Γενικά, οι πιο διαδεδομένες απόψεις της επιχειρηματικότητας επικεντρώνονται στην αντίληψη των νέων οικονομικών ευκαιριών και στην επακόλουθη εισαγωγή νέων ιδεών στην αγορά. Σύμφωνα με τον Audretsch (1995), το επιχειρηματικό πνεύμα αφορά την αλλαγή, και στο πλαίσιο αυτό οι επιχειρηματίες είναι παράγοντες αλλαγής, ενώ το επιχειρηματικό πνεύμα αφορά τη διαδικασία αλλαγής. Αυτός είναι ένας ορισμός, ο οποίος έχει επίσης υιοθετηθεί σήμερα από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Συγκεκριμένα ο ορισμός αναφέρει ότι *«οι επιχειρηματίες αποτελούν παράγοντες αλλαγής και ανάπτυξης στην οικονομία της αγοράς και μπορούν να δράσουν για να επιταχύνουν τη δημιουργία, τη διάδοση και την εφαρμογή καινοτόμων ιδεών ... οι επιχειρηματίες όχι μόνο αναζητούν και εντοπίζουν δυνητικά*

επικερδείς οικονομικές ευκαιρίες, αλλά είναι επίσης πρόθυμοι να αναλάβουν κινδύνους για να διαπιστώσουν εάν έχουν δίκιο» (OECD, 1998, σ. 11).

Σύμφωνα με τους Shane και Venkataraman (2000) η επιχειρηματικότητα συνιστά την ανακάλυψη, την αξιολόγηση και την αξιοποίηση ευκαιριών για την δημιουργία μελλοντικών αγαθών και υπηρεσιών. Ως εκ τούτου, τα βασικά στοιχεία της επιχειρηματικότητας εδώ, είναι οι πηγές ευκαιριών, οι διαδικασίες ανεύρεσης, αξιολόγησης και εκμετάλλευσης των ευκαιριών και το σύνολο των ατόμων που τις ανακαλύπτουν, τις αξιολογούν και τις εκμεταλλεύονται. Στο πλαίσιο αυτό οι Shane και Venkataraman (2000) υποστήριξαν ότι η επιχειρηματικότητα είναι μια πιο ευρύτερη έννοια, από την έναρξη νέων επιχειρήσεων ή τη διαχείριση μιας μικρής επιχείρησης. Σύμφωνα με τους ίδιους *«η επιχειρηματικότητα δεν απαιτεί, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει, τη δημιουργία νέων οργανώσεων» (Shane και Venkataraman, 2000, σ.219).*

Ως εκ τούτου, η έννοια της καινοτομίας και της νεωτερικότητας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της επιχειρηματικότητας. Πράγματι, η καινοτομία, η πράξη εισαγωγής κάτι καινούργιου, είναι ένα από τα πιο δύσκολα καθήκοντα του επιχειρηματία. Ο επιχειρηματίας είναι αυτός που καθοδηγεί τη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης, μέσω της καινοτομίας και μεσολαβεί στις εισροές και τα αποτελέσματα του οικονομικού συστήματος. Με την ευρύτερη έννοια, ένας επιχειρηματίας μπορεί να περιγραφεί ως άτομο που έχει την ικανότητα να εξερευνήσει το περιβάλλον, να εντοπίσει ευκαιρίες για βελτίωση, να κινητοποιήσει πόρους και να υλοποιήσει δράσεις για να αξιοποιήσει αυτές τις ευκαιρίες. Οι επιχειρηματίες έχουν μια σαφώς καθορισμένη αίσθηση ευκαιριών. Αφού προσδιορίσουν τις ευκαιρίες, συγκεντρώνουν δημιουργικά τους απαραίτητους πόρους για να τους αξιοποιήσουν (Thomas and Mueller, 2000; Drucker, 2014).

Συνοψίζοντας, η επιχειρηματικότητα συζητείται συχνά σε σχέση με τους όρους του επιχειρηματικού παράγοντα, της επιχειρηματικής λειτουργίας, της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας και της επιχειρηματικής συμπεριφοράς, η οποία αναφέρεται και ως επιχειρηματικό πνεύμα. Ο επιχειρηματικός παράγοντας θεωρείται ότι είναι ένας νέος παράγοντας παραγωγής διαφορετικός από τις κλασικές ιδέες για τη γη, την εργασία και το κεφάλαιο. Η εκτίμησή του ως επιχειρηματική λειτουργία αναφέρεται στην ανακάλυψη και αξιοποίηση ευκαιριών ή στη δημιουργία επιχειρήσεων. Η επιχειρηματική συμπεριφορά θεωρείται ως συμπεριφορά που καταφέρνει να συνδυάσει την καινοτομία, την ανάληψη κινδύνου και την ενεργητικότητα. Με άλλα λόγια, συνδυάζει τις κλασικές θεωρίες του

καινοτόμου επιχειρηματία του Schumpeter (1942) και του επιχειρηματία ανάληψης κινδύνων, καθώς και του επιχειρηματία που αναλαμβάνει πρωτοβουλία και που έχει φαντασία και δημιουργεί νέες ευκαιρίες. Η αναφορά στην επιχειρηματική πρωτοβουλία υπογραμμίζει τους λόγους για την ορθή πρόβλεψη των ατελειών της αγοράς ή της ικανότητας καινοτομίας, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας "νέος συνδυασμός". Η επιχειρηματική πρωτοβουλία καλύπτει τις έννοιες της δημιουργίας, της ανάληψης κινδύνου, της ανανέωσης ή της καινοτομίας μέσα ή έξω από έναν υπάρχοντα οργανισμό. Τέλος, το επιχειρηματικό πνεύμα δίνει έμφαση στην εξερεύνηση, την αναζήτηση και την καινοτομία, σε αντίθεση με την εκμετάλλευση επιχειρηματικών ευκαιριών που αφορούν τους διαχειριστές (Cuervo et al., 2007).

1.4. Επιχειρηματίες – δεξιότητες

Σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, ένας επιχειρηματίας είναι ένας οικονομικός παράγοντας που υιοθετεί μια καινοτόμο και ενεργό συμπεριφορά, που αποδέχεται συνειδητά τον οικονομικό κίνδυνο για την ανάπτυξη νέων έργων. Στο πλαίσιο αυτό έχει υποστηριχθεί ότι τα βασικά χαρακτηριστικά του επιχειρηματία είναι να δημιουργεί καινοτομία και να ανιχνεύει ή δημιουργεί νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες, ενώ λειτουργεί κάτω από αβέβαιες συνθήκες. Παρά το γεγονός ότι, η αβεβαιότητα είναι αναπόφευκτη, οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες κάνουν μακροχρόνιες προσπάθειες για να την μειώσουν, όπως επίσης και τον κίνδυνο (Morgan et al., 2016).

Αν και πολλοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να περιγράψουν τα βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρηματικών, δεν υπάρχει συμφωνία ως προς το βέλτιστο σύνολο των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης προσωπικότητας το οποίο να διακρίνει τους επιχειρηματίες σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι πρώτες έρευνες στον τομέα, επικεντρώθηκαν στον τρόπο με τον οποίο ένας επιχειρηματίας διαμορφώνει την πρόθεση του για την δημιουργία μιας νέας επιχείρησης. Η «πρόθεση» έχει οριστεί ως μια κατάσταση του μυαλού, η οποία καθοδηγεί την προσοχή και την εμπειρία και τελικά τη δράση του ατόμου προς ένα συγκεκριμένο στόχο. Οι θετικές προθέσεις ενός ατόμου για συγκεκριμένες συμπεριφορές προβλέπουν με ικανοποιητική βεβαιότητα την εκδήλωση της συμπεριφοράς αυτής. Σύμφωνα με τον Chaston

(2010) οι προσωπικοί και κοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν έμμεσα τη συμπεριφορά του επιχειρηματία επιδρώντας στις προθέσεις του.

Η επιχειρηματική δραστηριότητα έχει ως στόχο την μεταβολή ενός συστήματος προς την κατεύθυνση της αυξημένης παραγωγικότητας μέσω του περιορισμού του κόστους των επιμέρους τμημάτων από τα οποία αποτελείται το σύστημα αυτό. Το τελικό αποτέλεσμα είναι η αύξηση της κοινωνικής αξίας. Υπό το πρίσμα αυτό η τάση του ατόμου για αλλαγή είτε προσωπική είτε του συστήματος στο οποίο δραστηριοποιείται θεωρείται ότι αποτελεί βασικό στοιχείο της επιχειρηματικής συμπεριφοράς. Λοιπές κοινές συμπεριφορές ανάμεσα στους επιχειρηματίες είναι η αναζήτηση επιχειρηματικών ευκαιριών και η συγκέντρωση πόρων για την πραγματοποίηση της ευκαιρίας (Kuratko, 2009).

Ωστόσο έχει υποστηριχθεί ότι η πρόθεση διαμορφώνεται από τα κίνητρα, τα οποία σχετίζονται με τις επιθυμίες των ατόμων. Στην περίπτωση των επιχειρηματιών, ένα βασικό κίνητρο θεωρείται η φιλοδοξία. Ένα άτομο με σημαντικές γνώσεις πάνω σε έναν συγκεκριμένο τομέα, καθώς και με τις κατάλληλες ικανότητες, δεν είναι πολύ πιθανό ότι θα επιτύχει πολλά πράγματα, αν δεν έχει τα κίνητρα για να το πράξει. Για το ξεκίνημα μιας επιχείρησης υπάρχουν πολλά κίνητρα (Chaston, 2010).

Στην βιβλιογραφία τα κίνητρα αυτά διακρίνονται σε παράγοντες ώθησης και παράγοντες έλξης. Οι παράγοντες ώθησης αναφέρονται στην κατάσταση που ένα άτομο ωθείται στην επιχειρηματικότητα. Για παράδειγμα, η ανεργία μπορεί να «αναγκάσει» κάποιον για να ξεκινήσει μια επιχείρηση. Ένας παράγοντας ώθησης εξωτερικά οδηγείται και οδηγεί ένα άτομο να δράσει. Άλλοι παράγοντες ώθησης είναι η ανακάλυψη μιας ευκαιρίας στην αγορά, η σιγουριά για την ύπαρξη των δυνητικών πελατών, και η μη εύρεση εργασίας (Chaston, 2010).

Αντίστοιχα, οι παράγοντες έλξης αναφέρονται στην κατάσταση, στην οποία ένα άτομο προσελκύεται στην επιχειρηματικότητα. Για παράδειγμα, κάποιος ο οποίος πάντα ονειρευόταν τη δική του επιχείρηση, μπορεί να οδηγηθεί στην διαδικασία αυτή. Ένας παράγοντας έλξης οδηγείται εσωτερικά από το άτομο. Ως εκ τούτου, τα κίνητρα χωρίζονται σε εξωτερικά (παράγοντες ώθησης) και εσωτερικά (παράγοντες έλξης). Υπάρχουν τρία εσωτερικά κίνητρα, για την έναρξη μιας επιχείρησης. Αυτά είναι η ανάγκη για αυτονομία, η ανάγκη για την επίτευξη και η ανάγκη για την ενέργεια.

Σε ότι αφορά τις ικανότητες (επιδεξιότητες), ο Chaston (2010) ανέφερε ότι οι επιχειρηματικές ικανότητες είναι στην ουσία ένα σύνολο γνώσεων, δυνατοτήτων, χαρακτηριστικών, και συμπεριφορών, οι οποίες σχετίζονται με μια καλή απόδοση. Στο πλαίσιο αυτό οι επιχειρηματικές ικανότητες, μπορούν να προσεγγιστούν ως μια επιτυχής συμπεριφορά, η οποία στηρίζεται στις γνώσεις, τις επιδεξιότητες και την γενικότερη στάση του ατόμου στις καταστάσεις.

Τα χαρακτηριστικά είναι μια ακόμα σημαντική συνιστώσα της επιχειρηματικής ικανότητας. Τα χαρακτηριστικά είναι αυτά που κάνουν τους ανθρώπους λιγότερο ή περισσότερο ικανούς για την επιχειρηματικότητα. Πολλές μελέτες έχουν εξετάσει τα χαρακτηριστικά των επιτυχημένων επιχειρηματιών. Αυτά είναι η ανάγκη για επίτευξη πραγμάτων, η ανάγκη για δύναμη και εξουσία και ανάληψη κινδύνου και η εσωτερική πηγή ελέγχου. Κατά μέσο όρο, οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες έχουν υψηλότερη βαθμολογία σε αυτά τα χαρακτηριστικά από εκείνους που δεν έχουν την δική τους επιχείρηση. Σημειώνεται επίσης, πως τα τρία αυτά χαρακτηριστικά μπορούν να θεωρηθούν και ως κίνητρο για την έναρξη μιας επιχείρησης (Wennekers, 2006).

Η τέταρτη συνιστώσα της επιχειρηματικότητας είναι αυτή των δυνατοτήτων. Οι δυνατότητες διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά. Αυτή η διαφορά αυτή βασίζεται στην ικανότητα της μάθησης. Τα χαρακτηριστικά είναι περισσότερο ή λιγότερο μια πραγματικότητα και δεν είναι εύκολο να αλλάξουν ούτε να μαθευτούν. Οι δυνατότητες είναι πιο εύκολο να μαθευτούν και να αλλάξουν. Η βιβλιογραφία προσδιορίζει μια σειρά από δυνατότητες που συμβάλλουν στην επιτυχία ενός επιχειρηματία. Από την στιγμή που οι δυνατότητες είναι περισσότερο ή λιγότερο συνυφασμένες με την επιχείρηση και τον κύκλο ζωής της επιχείρησης, μπορούν να διαχωριστούν σε δύο ομάδες: τις πρώιμες δυνατότητες και τις ώριμες δυνατότητες. Στις πρώιμες δυνατότητες αναγνωρίζεται ο προσανατολισμός στην αγορά, η δημιουργικότητα και η ευελιξία, ενώ στις ώριμες κατατάσσονται η ηγεσία, η οργάνωση και ο προγραμματισμός, η παροχή κινήτρων και ο οικονομικός προγραμματισμός (Wennekers, 2006).

Η γνώση είναι επίσης ένα σημαντικό στοιχεί της επιχειρηματικής ικανότητας. Η γνώση σχετίζεται με τη μάθηση και αναφέρεται στο ορθολογικότερο μέρος της επιχειρηματικότητας, το οποίο συνίσταται στην γνώση των κανόνων διοίκησης, τις αρχές του μάρκετινγκ, και τα λοιπά επιχειρηματικά θέματα (Wennekers, 2006). Στο Διάγραμμα 1.1. απεικονίζονται τα βασικά στοιχεία, τα οποία συνθέτουν τις ικανότητες ενός επιχειρηματία, όπως περιγράφηκαν παραπάνω.

Εικόνα 1-1: Πηγές Ικανότητας Επιχειρηματία

Πηγή: Wennekers, 2006

1.5. Επιχειρηματικότητα και οικονομική ανάπτυξη

Το μεγάλο ενδιαφέρον που έχει αναπτυχθεί σήμερα για την επιχειρηματικότητα, απορρέει από την αναγνώριση ότι είναι μια δραστηριότητα που είναι σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη (Wennekers και Thurik, 1999; Van Stel et al., 2005). Η επιχειρηματικότητα δεν περιορίζεται σε έναν συγκεκριμένο κλάδο, χώρα ή ομάδα προσώπων. Η επιχειρησιακή συμπεριφορά έχει βρεθεί σε όλες τις κοινωνίες και σε όλες τις οικονομικές συνθήκες. Αν και ο όρος αναφέρεται συνήθως σε ένα άτομο, είναι επίσης δυνατό να βρεθούν ολόκληρες οργανώσεις που μπορούν να ταξινομηθούν ως επιχειρηματικές στον τρόπο που ασχολούνται και επιδιώκουν να αναπτυχθούν (Carree & Thurik, 2010).

Ο ρόλος της επιχειρηματικότητας στην κοινωνία και στην οικονομία έχει αλλάξει δραματικά τον τελευταίο μισό αιώνα. Κατά την περίοδο του Β Παγκοσμίου Πολέμου, η επιχειρηματικότητα δεν έλαβε αρκετή σημασία, ενώ από την άλλη εκφράστηκε η άποψη ότι οι μικρές επιχειρήσεις έπρεπε να διατηρηθούν και να προστατευθούν για κοινωνικούς και

πολιτικούς λόγους, χωρίς να γίνεται λόγος για την οικονομική αποδοτικότητα (Van Stel et al., 2005).

Η θέση αυτή αντιστράφηκε δραστικά τα τελευταία χρόνια. Η επιχειρηματικότητα έχει γίνει ο κινητήριος μοχλός της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο ρόλος της επιχειρηματικότητας έχει αλλάξει δραματικά μεταξύ των παραδοσιακών και των νέων οικονομιών. Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου ένα σύνολο μελετητών, οι οποίοι κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα ακαδημαϊκών πεδίων και επιστημονικών κλάδων, αφιέρωσαν την έρευνά τους στον εντοπισμό των ζητημάτων που συνεπάγονται αυτό το αντιληπτό εμπόδιο μεταξύ της οικονομικής απόδοσης αφενός και της πολιτικής και οικονομικής αποκέντρωσης αφετέρου. Οι έρευνες κατευθύνθηκαν σε θέματα, όπως τα κέρδη για το μέγεθος και την ευρεία παραγωγή, οι συνέπειες στην οικονομική ευημερία από την κατοχή μιας ολιγοπωλιακής διάρθρωσης της αγοράς (δηλαδή η οικονομική απόδοση προωθείται ή μειώνεται σε μια βιομηχανία με λίγες μόνο επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας) και δεδομένου ότι η παραγωγή μεγάλης κλίμακας με αποτέλεσμα την οικονομική συγκέντρωση, συνδέεται με την αύξηση της αποτελεσματικότητας, μελετήθηκε ο ρόλος της δημόσιας πολιτικής (Pratten, 1971; Brown και Medoff, 1989; Loveman και Sengenberger, 1991).

Αποτέλεσμα αυτών και άλλων ερευνών ήταν να αναπτυχθεί το βασικό θεωρητικό πλαίσιο που συνδέει την επιχειρηματικότητα και την οικονομική ανάπτυξη, το οποίο παρέχεται από τις νέες θεωρίες της εξέλιξης της βιομηχανίας (Jovanovic, 1982; Ericson και Pakes, 1995; Audretsch, 1995; Klepper, 1996). Ενώ οι παραδοσιακές θεωρίες υποδηλώνουν ότι η επιχειρηματικότητα θα επιβραδύνει την οικονομική ανάπτυξη, αυτές οι νέες θεωρίες δείχνουν ακριβώς το αντίθετο, ότι δηλαδή η επιχειρηματικότητα θα τονώσει και θα δημιουργήσει ανάπτυξη. Ο λόγος για αυτές τις θεωρητικές αποκλίσεις βρίσκεται στο πλαίσιο της υποκείμενης θεωρίας. Στην παραδοσιακή θεωρία, οι νέες γνώσεις δεν παίζουν κανένα ρόλο, αλλά η στατική απόδοση, η οποία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα εξάντλησης των οικονομιών κλίμακας υπαγορεύει την ανάπτυξη (Carree & Thurik, 2010).

Αντιθέτως, οι νέες θεωρίες είναι δυναμικές και υπογραμμίζουν τον ρόλο που διαδραματίζει η γνώση. Επειδή η γνώση είναι εγγενώς αβέβαιη, ασύμμετρη και συνδέεται με το υψηλό κόστος των συναλλαγών, προκύπτουν αποκλίσεις όσον αφορά την αναμενόμενη αξία των νέων ιδεών. Επομένως, οι οικονομικοί παράγοντες έχουν κίνητρο να εγκαταλείψουν μια κατεστημένη επιχείρηση και να ξεκινήσουν μια νέα επιχείρηση σε μια προσπάθεια να εμπορευματοποιήσουν την αντιληπτή αξία των γνώσεών τους. Η επιχειρηματικότητα είναι το

όχημα με το οποίο υλοποιούνται μερικές φορές (οι πιο ριζοσπαστικές) ιδέες (Carree & Thurik, 2010).

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των εξελικτικών θεωριών είναι το επίκεντρο της αλλαγής ως κεντρικού φαινομένου. Η καινοτομία δραστηριότητα, μία από τις κεντρικές εκδηλώσεις της αλλαγής, βρίσκεται στην καρδιά πολλών από αυτές τις θεωρίες. Η είσοδος, η ανάπτυξη, η επιβίωση και ο τρόπος με τον οποίο οι επιχειρήσεις και ολόκληρες βιομηχανίες αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου συνδέονται με την καινοτομία. Η δυναμική απόδοση των περιφερειών και ακόμη και ολόκληρων οικονομιών συνδέεται με το πόσο καλά αξιοποιείται το δυναμικό από την καινοτομία (Morris, Kuratko & Covin, 2010; Drucker, 2014).

Ως προς τους λόγους για τους οποίους δημιουργούνται νέες επιχειρήσεις, η παραδοσιακή άποψη που βασίζεται στην ισορροπία είναι ότι νέες επιχειρήσεις σε μια βιομηχανία, είτε πρόκειται για νεοσύστατες επιχειρήσεις, είτε για επιχειρήσεις που διαφοροποιούνται από άλλες βιομηχανίες, εισέρχονται όταν οι κατεστημένες επιχειρήσεις του κλάδου έχουν αποκομίσει μεγάλα κέρδη. Με την επέκταση της προσφοράς της βιομηχανίας, η είσοδος στην αγορά υποβαθμίζει τις τιμές και αποκαθιστά τα κέρδη στο μακροπρόθεσμο επίπεδο ισορροπίας. Έτσι, με βάση τις θεωρίες της ισορροπίας, η είσοδος μιας νέας επιχείρησης στην αγορά, χρησιμεύει ως ένας μηχανισμός για την πειθαρχία των κατεστημένων επιχειρήσεων (Carree & Thurik, 2010).

Οι νέες θεωρίες της εξέλιξης της βιομηχανίας αναπτύσσουν και αξιολογούν εναλλακτικές προσεγγίσεις εισόδου με βάση την καινοτομία και το κόστος της σταθερής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, ο Audretsch (1995) αναλύει τους παράγοντες που επηρεάζουν τον ρυθμό ανάπτυξης νέων εταιρειών που ξεκινούν τη λειτουργία τους. Διαπιστώνει ότι οι νέες αυτές επιχειρήσεις είναι πιο πιθανό να ξεκινήσουν να λειτουργούν σε βιομηχανίες στις οποίες οι μικρές επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν ένα μεγαλύτερο ποσοστό καινοτομιών του κλάδου. Αυτό υποδηλώνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν αρχίσει να αξιοποιούν διακριτές γνώσεις σχετικά με την καινοτομία που προέρχονται από πηγές, εκτός των ηγετών ενός κλάδου. Σύμφωνα με τον Jovanovic (1982), οι νέες επιχειρήσεις, τις οποίες ορίζει ως «επιχειρηματίες», έχουν ένα κόστος όχι μόνο τυχαίο, αλλά και διαφορετικό μεταξύ των επιχειρήσεων. Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό του μοντέλου του Jovanovic (1982) είναι ότι μια νέα επιχείρηση δεν γνωρίζει ποια είναι η λειτουργία του κόστους, δηλαδή η σχετική αποτελεσματικότητά της, αλλά μάλλον την ανακαλύπτει μέσω της διαδικασίας μάθησης από την πραγματική της απόδοση

μετά την είσοδο. Συγκεκριμένα, ο Jovanovic (1982) υποθέτει ότι οι επιχειρηματίες είναι σίγουροι για την ικανότητά τους να διαχειριστούν μια νέα επιχείρηση και για το λόγο αυτό τις προοπτικές επιτυχίας τους. Αν και οι επιχειρηματίες μπορούν να ξεκινήσουν μια νέα επιχείρηση, βασιζόμενοι σε μια ασαφή αίσθηση αναμενόμενων επιδόσεων μετά την είσοδο, ανακαλύπτουν μόνο την πραγματική τους ικανότητα - όσον αφορά τις διαχειριστικές ικανότητες και την εδραίωση της επιχείρησης σε μια ιδέα που είναι βιώσιμη στην αγορά – αφού η επιχείρηση τους έχει εγκατασταθεί. Οι επιχειρηματίες, οι οποίοι ανακαλύπτουν ότι η ικανότητά τους υπερβαίνει τις προσδοκίες τους, διευρύνουν την κλίμακα της επιχείρησής τους, ενώ εκείνοι που ανακαλύπτουν ότι η απόδοση τους μετά την είσοδο είναι μικρότερη από τις προσδοκίες τους, ενδεχομένως θα εξέλθουν από τη βιομηχανία. Έτσι, με βάση το μοντέλο του Jovanovic (1982), οι αποδοτικές επιχειρήσεις αναπτύσσονται και επιβιώνουν και οι αναποτελεσματικές επιχειρήσεις παρακμάζουν και αποτυγχάνουν.

Γενικά, η νέα αντίληψη της επιχειρηματικότητας που βασίζεται στον ρόλο της ως παράγοντα αλλαγής σε μια οικονομία βασισμένη στη γνώση συνεπάγεται ότι μια θετική οικονομική απόδοση πρέπει να συνδέεται με την επιχειρηματική δραστηριότητα. Τα πιο διαδεδομένα μέτρα απόδοσης είναι η ανάπτυξη, το εισόδημα, οι μισθοί, η επιβίωση, η καινοτομία και η παραγωγικότητα, η κερδοφορία, οι εξαγωγές, οι άμεσες ξένες επενδύσεις, τα επίπεδα αποζημίωσης των εργαζομένων, η καινοτομία και η παραγωγικότητα (Carree και Thurik, 2010).

Σύμφωνα με τους Bosma et al., (2018) οι τρεις κυριότεροι δίαυλοι μέσω των οποίων η επιχειρηματικότητα μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη είναι η δημιουργία καινοτομίας, η διάδοση της καινοτομίας και ο ανταγωνισμός (Wennekers και Thurik 1999). Η δημιουργία καινοτομίας συνεπάγεται αυξανόμενη ποικιλία με την εισαγωγή νέων γνώσεων στην οικονομία. Ίσως το ίδιο σημαντικό για την αύξηση της ευημερίας είναι η διάδοση της καινοτομίας από τους επιφυλακτικούς επιχειρηματίες που βλέπουν ευκαιρίες και προσπαθούν να καλύψουν τα κενά στην αγορά. Τέλος, υπάρχει ο μηχανισμός ανταγωνισμού, σύμφωνα με τον οποίο η εμφάνιση νέων επιχειρήσεων στην ίδια βιομηχανία, προκαλεί βελτίωση της παραγωγικότητας, εντείνοντας τον ανταγωνισμό στην αγορά παραγωγής (Fritsch και Changoluisa 2017).

Αρκετές σύγχρονες εμπειρικές έρευνες, έχουν υποστηρίξει τα παραπάνω ευρήματα, δείχνοντας ότι η επιχειρηματικότητα συνδέεται με την αύξηση των επιπέδων εισοδήματος,

την βελτίωση των επιπέδων παραγωγικότητας και την κατά κεφαλή ανάπτυξη του ΑΕΠ (Fritsch και Changoluisa 2017).

Για παράδειγμα, οι Lafuente et al., (2016), οι οποίοι εξέτασαν άμεσα την υπόθεση αποτελεσματικότητας της θεωρίας της επιχειρηματικότητας σχετικά με τη μετάδοση της γνώσης, χρησιμοποιώντας δεδομένα από 63 χώρες για το 2012, διαπίστωσαν ότι οι οικονομίες με γνώμονα την καινοτομία, κάνουν πιο αποτελεσματική χρήση των πόρων τους και ότι η συσσώρευση δυναμικού από τις υφιστάμενες επιχειρήσεις εξηγεί την αναποτελεσματικότητα σε επίπεδο χώρας. Ανεξάρτητα από το στάδιο της ανάπτυξης, η δημιουργία γνώσης είναι μια απόκριση στις ευκαιρίες της αγοράς και ένα υγιές εθνικό σύστημα επιχειρηματικότητας συνδέεται με τη διάδοση γνώσεων, το οποίο αποτελεί προϋπόθεση για υψηλότερα επίπεδα απόδοσης.

Ομοίως, οι Aparicio et al., (2016) οι οποίοι διερεύνησαν, αν το επιχειρηματικό πνεύμα ευκαιριών είναι ένας μηχανισμός που έχει επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας στοιχεία για 43 χώρες για την περίοδο ας μια μέθοδο τριών σταδίων με τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων μέσα από 2004-2012, διαπίστωσαν ότι τα ανεπίσημα θεσμικά όργανα έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην επιχειρηματικότητα ευκαιριών από τα επίσημα ιδρύματα. Μεταβλητές όπως ο έλεγχος της διαφθοράς, η εμπιστοσύνη στις δεξιότητες κάποιου και η ιδιωτική κάλυψη για την απόκτηση πιστώσεων προάγουν τη θετική επίδραση των επιχειρηματικών ευκαιριών στην οικονομική ανάπτυξη σε όλες τις χώρες του δείγματος.

Οι Stam et al., (2011) οι οποίοι εξέτασαν τον αντίκτυπο του φιλόδοξου επιχειρηματικού πνεύματος (επιχειρηματίες που αναμένουν να αναπτύξουν την επιχείρησή τους) και των επιχειρήσεων υψηλής ανάπτυξης (εταιρείες που έχουν πραγματοποιήσει πραγματικά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης) στη μετέπειτα μακροοικονομική ανάπτυξη σε δείγμα χωρών με υψηλά και χαμηλά εισοδήματα κατά την περίοδο 2002 – 2005, βρήκαν ότι η επιχειρηματικότητα βρέθηκε να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στη μακροοικονομική ανάπτυξη τόσο στις χώρες χαμηλού, όσο και στις χώρες υψηλού εισοδήματος. Σε αντίθεση με την φιλόδοξη επιχειρηματικότητα στις νεοσύστατες και τις νέες επιχειρήσεις, οι εγκατεστημένες επιχειρήσεις υψηλής ανάπτυξης δεν φάνηκε να συμβάλλουν στη μακροοικονομική ανάπτυξη. Αυτές οι εδραιωμένες εταιρείες υψηλής ανάπτυξης φαίνεται να ευδοκιμούν σε χώρες με υψηλά επίπεδα επιχειρηματικότητας εν γένει, ενώ δεν φάνηκε να υπάρχει σχέση μεταξύ του

ποσοστού των επιχειρήσεων υψηλής ανάπτυξης και του μεριδίου των φιλόδοξων επιχειρηματιών.

Τέλος, οι Prieger et al., (2016) χρησιμοποίησαν δεδομένα για την περίοδο 2003-11, από το Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας (GEM) για αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να εκτιμήσουν τον βαθμό στον οποίο η ανάπτυξη επηρεάζεται αρνητικά, όταν η επιχειρηματικότητα μιας χώρας αποκλίνει από το βέλτιστο επίπεδο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι παρά το γεγονός ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού τους σε μικρές επιχειρήσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη, σε σύγκριση με τις ανεπτυγμένες χώρες, μια οριακή αύξηση του ποσοστού επιχειρηματικότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες είχε θετικό αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη. Αντίθετα, στις ανεπτυγμένες χώρες δεν υπήρχε προφανής αρνητική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη. Συμπληρωματικά αποτελέσματα υποδηλώσαν ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στις αναπτυγμένες χώρες στο σύνολό τους, η επιχειρηματικότητα είναι πλέον κοντά στο βέλτιστο επίπεδό της, ενώ στις αναπτυσσόμενες χώρες τα βέλτιστα ποσοστά επιχειρηματικότητας είναι πολύ υψηλότερα. Διερευνήθηκε επίσης, ο τρόπος με τον οποίο η αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη, ποικίλλει ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της χώρας και δείχθηκε ότι τα υψηλότερα επίπεδα ικανότητας E & A (έρευνας και ανάπτυξης) μειώνουν την αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη, υποδηλώνοντας ότι η επιχειρηματικότητα και η E&A είναι υποκατάστατα. Συνοψίζοντας, η επιχειρηματικότητα αποτελεί έναν σημαντικό μηχανισμό για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

2.1. Η εκδήλωση της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα

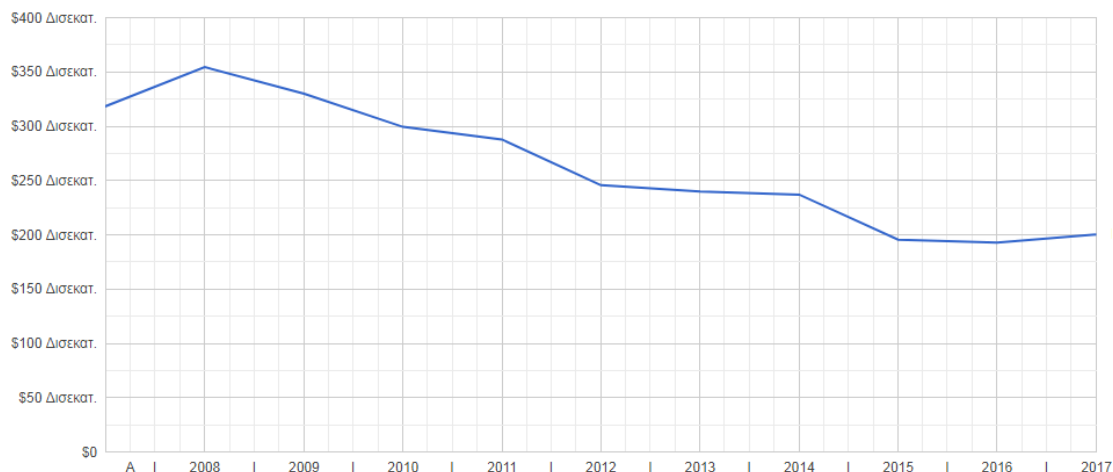
Η οικονομική ύφεση, η οποία ξεκίνησε στην Ελλάδα το 2008, επηρεάστηκε έντονα από την παγκόσμια οικονομική ύφεση, η οποία μεταδόθηκε στην Ευρώπη. Χρονολογικά, το σημείο εκκίνησης της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, σηματοδοτείται από την κατάρρευση της αγοράς ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ το 2007, την πτώχευση της New Century Financial Corporation και τη μετέπειτα δέσμευση των διατραπεζικών αγορών. Οι συνέπειες αυτών των γεγονότων δεν παρέμειναν περιορισμένες στις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς το ίδιο έτος, καταγράφηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο, μαζική φυγή κεφαλαίων από το τραπεζικό σύστημα και η ΕΚΤ έλαβε τα πρώτα μέτρα έκτακτης ρευστότητας. Αυτό το γεγονός έχει θεωρητικά περιγραφεί ως το έναυσμα της οικονομικής κρίσης στην Ευρωζώνη (Βαρουφάκης, κ.α., 2011).

Η επακόλουθη κατάρρευση της αμερικανικής επενδυτικής τράπεζας Lehman Brothers, επέβαλε κυβερνητικές παρεμβάσεις για τη διάσωση των πληγέντων τραπεζών, τόσο σε κράτη μέλη της ΕΕ, όσο και σε χώρες εκτός ΕΕ, όπως αρχικά ήταν η Ισλανδία και η Ουγγαρία. Η ΕΚΤ θέσπισε επιπρόσθετα μέτρα το 2008/2009 ως απόκριση στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, ωστόσο οι ενέργειες διάσωσης των ευρωπαϊκών τραπεζών δεν περιόρισαν την κρίση. Αντίθετα, τα δημοσιονομικά ελλείμματα αυξήθηκαν δραματικά. Ο λόγος δημόσιο έλλειμμα/ΑΕΠ, είχε στις περισσότερες χώρες υπερβεί το 3% του ΑΕΠ, όπως αυτό ήταν καθορισμένο από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, με ιδιαίτερα υψηλές τιμές στην Ιρλανδία, την Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Σε συνδυασμό με τις συνέπειες της αρνητικής οικονομικής ανάπτυξης, αυτό οδήγησε σε ταχεία αύξηση των δημόσιων χρεών, γεγονός που θεωρείται ευρέως ως ένα άμεσο αίτιο της ύφεσης που επακολούθησε (Βαρουφάκης, κ.α., 2011).

Εκτός από τους εξωτερικούς παράγοντες που συνέβαλλαν στην εκδήλωση της ύφεσης στην ευρωζώνη, θεωρείται ότι ήδη στο εσωτερικό της ευρωζώνης υπήρχαν και κάποια υποκείμενα αίτια, που δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος, όπως οι εύκολοι όροι πίστωσης κατά την περίοδο 2002-2008 που ενθάρρυναν τις πρακτικές δανεισμού και δανειοδότησης υψηλού κινδύνου, οι διεθνείς εμπορικές ανισορροπίες, οι φούσκες ακινήτων σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, οι επιλογές δημοσιονομικής πολιτικής που σχετίζονται με τα έσοδα και τις δαπάνες

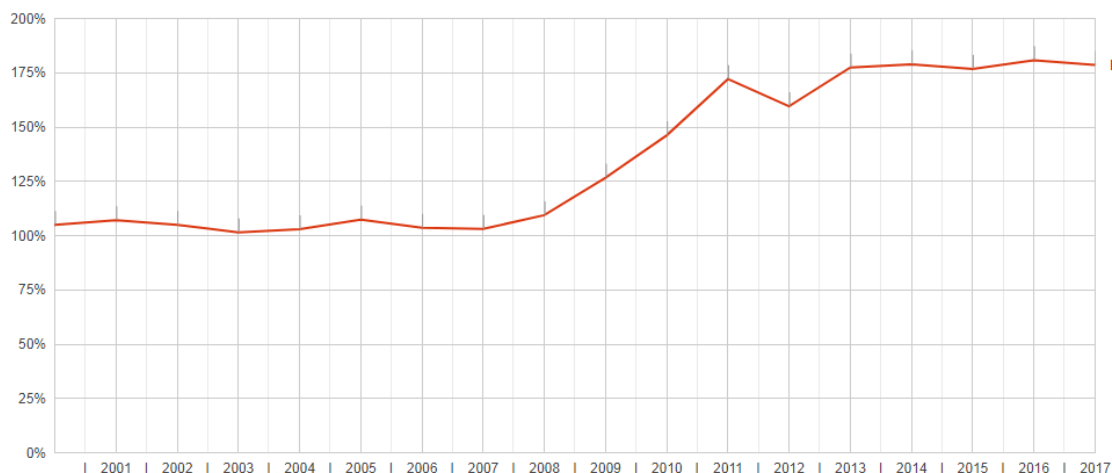
του δημοσίου· καθώς και οι προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνταν από τα Ευρωπαϊκά έθνη για τη διάσωση προβληματικών τραπεζικών βιομηχανιών και ιδιωτών ομολογιούχων (Κολλίντζας κ.α., 2009).

Οι κρίσεις χρέους έγιναν ιδιαίτερα προβληματικές στη Μεσόγειο, με την Ελλάδα να πρωταγωνιστεί. Η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας αμφισβητήθηκε ευρέως όταν αποκαλύφθηκε ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας το 2008, ήταν 12,7% του ΑΕΠ, και όχι 3,7% όπως είχε αρχικά δηλωθεί. Το ίδιο έτος η οικονομία της χώρας παρουσίασε ύφεση κατά 25% (Διάγραμμα 2.1.) και οι παράγοντες της χρηματοπιστωτικής αγοράς απαίτησαν υψηλότερες αποδόσεις για τα ομόλογα της χώρας, γεγονός που αύξησε το κόστος του χρέους της. Το ίδιο έτος το δημόσιο χρέος της Ελλάδας αυξήθηκε από περίπου 100% του ΑΕΠ το 2007, σε πάνω από 150% του ΑΕΠ το 2011 (Διάγραμμα 2.2.) (Kouretas και Vlamis, 2010).

Εικόνα 2-1: Διαχρονική εξέλιξη ΑΕΠ (σε \$) στην Ελλάδα, 2008-2017

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, 2018

Εικόνα 2-2: Δημόσιο χρέος, ως % του ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2001-2017

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, 2018

Η Ελλάδα εισήλθε έτσι, από το 2008 σε μια παρατεταμένη οικονομική κρίση, και μέχρι και το 2017, παρουσίαζε αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης, όταν έφθασε το θετικό 0,8% (Διάγραμμα 2.1.). Το δημόσιο χρέος αυξήθηκε επίσης στα έτη που ακολούθησαν, από χρέος αυξήθηκε από 150,0% του ΑΕΠ το 2010, σε 175% του ΑΕΠ το 2013 και σε 177,1% του ΑΕΠ το 2014 (Διάγραμμα 2.2.) (Economidou et al, 2016). Το βάθος αυτής της συρρίκνωσης έχει αναφερθεί ότι είναι ασυνήθιστο για μια ανεπτυγμένη χώρα στη Δυτική Ευρώπη, όπως η Ελλάδα και έχει συγκριθεί με την οικονομική ύφεση των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1930. Εκ των υστέρων, αυτή η δραματική μείωση του ΑΕγχΠ της Ελλάδας φαίνεται να δικαιολογείται εν μέρει από τις πρώτες μεγάλες μακροοικονομικές ανισορροπίες και τα βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (Hardouvelis et al., 2018).

2.2. Τα αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα

Η χρόνια συσσώρευση του δημόσιου χρέους και ελλείμματος στην Ελλάδα ήταν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες, που συντέλεσαν στην κρίση χρέους που βίωσε η χώρα μετά το 2008. Μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ το 2001, η Ελλάδα είχε σημαντικά ελλείμματα κατά μέσο όρο 7% του ΑΕΠ μεταξύ του 2003 και του 2008. Αυτά δημιουργήθηκαν από το γεγονός ότι η Ελλάδα, εισερχόμενη στην ΟΝΕ μείωσε το κόστος

δανεισμού της, αλλά και από τις αντιλήψεις για την σταθερότητα του νομίσματος. Στα έτη που ακολούθησαν μετά την είσοδο στην ΟΝΕ, η οικονομία σημείωσε ανάπτυξη, αλλά όχι με βάση ένα μοντέλο ανάπτυξης που θα μπορούσε να εξασφαλίσει μια βιώσιμη πρόοδο. Η ελληνική κοινωνία έδειξε σαφή προτίμηση στην κατανάλωση έναντι των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων, ενώ αντέδρασε έντονα στις προσπάθειες αλλαγής των καθιερωμένων δομών. Το πολιτικό σύστημα απέδωσε μεγάλη σημασία στο πολιτικό κόστος και δίστασε να αναλάβει αποφασιστικές πρωτοβουλίες μεταρρύθμισης. Ως εκ τούτου, η χώρα απολάμβανε τα οφέλη του ενιαίου νομίσματος, αλλά δεν προσπάθησε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την υιοθέτησή του (Βαγιάνος, κ.α., 2010).

Οι συνεχείς δανεισμοί της χώρας, χρηματοδότησαν τους δημόσιους προϋπολογισμούς και τα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών, με αποτέλεσμα το δημόσιο χρέος της, τελικά να διογκωθεί. Το 2009, το έλλειμμα του προϋπολογισμού ανήλθε στο 15,6% του ΑΕΠ και το εξωτερικό χρέος έφθασε το 115% του ΑΕΠ. Οι ληξιπρόθεσμες οφειλές ανήλθαν σε περίπου € 54 δις, ενώ το 2010 το δημόσιο χρέος έφτασε το 147,3% του ΑΕΠ. Τόσο το έλλειμμα του προϋπολογισμού όσο και το εξωτερικό χρέος της Ελλάδας υπερέβαιναν κατά πολύ τα επιτρεπόμενα όρια που είχαν τεθεί από τους κανόνες που διέπουν την Οικονομική και Νομισματική Ένωση της ΕΕ (ΟΝΕ), σύμφωνα με τους οποίους ο λόγος του ετήσιου δημόσιου ελλείμματος προς ΑΕΠ, έπρεπε να παραμείνει κάτω από 3% και ο λόγος του ακαθάριστου δημόσιου χρέους προς ΑΕΠ να παραμείνει κάτω από 60%. Ως εκ τούτου, ένα σημαντικό αίτιο της κρίσης στην Ελλάδα, ήταν η αύξηση του δημοσίου χρέους, η ανοδική πορεία του οποίου εντάθηκε μετά την είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ (Ράπανος, 2013).

Συνακόλουθο του παραπάνω αιτίου ήταν φυσικά και η μη επαρκής τήρηση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, αλλά και η μη επιβολή κυρώσεων από τους θεσμούς της Ευρώπης. Αν και η ΕΕ άσκησε σημαντική πίεση στην Ελλάδα, ώστε να βελτιώσει τα δημόσια οικονομικά της, μιας και αυτή είχε τεθεί σε διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος στην περίοδο 2006-2007, εντούτοις δεν της επιβλήθηκε καμία οικονομική κύρωση για παραβίαση του ορίου του ελλείμματος, με αποτέλεσμα οι θετικές αλλαγές στα δημόσια οικονομικά να είναι θετικές μόνο προσωρινά. Αν και η χώρα (Ράπανος, 2013).

Ένα σημαντικό αίτιο της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα ήταν επίσης και ο τρόπος σχεδιασμού και λειτουργίας της ΟΝΕ. Δεδομένου ότι μια οικονομική ύφεση είναι συνήθως το αποτέλεσμα μακροχρόνιων ανισορροπιών, οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής στην ΟΝΕ αγνόησαν με συνέπεια όλες αυτές τις ανισορροπίες που υπήρχαν στις χώρες του Ευρωπαϊκού

Νότου, πριν από την εκδήλωση της ύφεσης, όπως μεταξύ άλλων η στασιμότητα της αύξησης της παραγωγικότητας στην Ελλάδα και η αναποτελεσματική εποπτεία, σε συνδυασμό με την ελλιπή εταιρική διακυβέρνηση και την αυξημένη πολιτική παρέμβαση στον τραπεζικό τομέα (Hardouvelis και Gkionis 2016).

Παράλληλα, η έλλειψη μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων στην ΟΝΕ, ήταν ένα σημαντικό μειονέκτημα του τρόπου λειτουργίας της, το οποίο επηρέασε τον τρόπο διαχείρισης της ύφεσης και τις πολιτικές αποκρίσεις. Η έλλειψη μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων και η έλλειψη μέτρων περιορισμού της «μόλυνσης» της οικονομικής ύφεσης σε μια χώρα ήταν ένα σημαντικό μειονέκτημα του τρόπου λειτουργίας της ΟΝΕ, που επηρέασε τον τρόπο διαχείρισης της ύφεσης και τις πολιτικές αποκρίσεις. Όταν αρχικά δημιουργήθηκε η Ευρωζώνη, δεν είχαν θεσπιστεί μηχανισμοί οικονομικής στήριξης, ούτε σχέδια για την διάσωση των προβληματικών τραπεζών και την αναδιάρθρωση των δημοσίων χρεών, ενώ επίσης σύμφωνα με τον τρόπο λειτουργίας της ΟΝΕ, οι χώρες ήταν ελεύθερες να ακολουθούσαν τις δικές τους δημοσιονομικές πολιτικές. Παράλληλα η ρήτρα της «μη διάσωσης» των χωρών των οποίων οι οικονομίες αντιμετώπιζαν πρόβλημα δεν ήταν αξιόπιστη, όπως και αποδείχθηκε αργότερα, αφού τελικά οι κυβερνήσεις της Ευρωζώνης αναγκάστηκαν να την αγνοήσουν, προκειμένου να διασώσουν το ευρώ με κάθε κόστος. Η ύπαρξη της ρήτρας μη διάσωσης οδήγησε σε καθυστερήσεις στην λήψη αποφάσεων στην ΕΕ, σχετικά με την παροχή οικονομικής στήριξης στην Ελλάδα, κυρίως λόγω του σκεπτικισμού που αναπτύχθηκε για την νομιμότητα του τρόπου διάσωσης, το οποίο επιδείνωσε ακόμα περισσότερο την οικονομία της χώρας (Hardouvelis και Gkionis 2016).

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο οι μακροοικονομικές ανισορροπίες που συντέλεσαν στην ανάπτυξη της οικονομικής ύφεσης. Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας ήταν ένα ακόμα πιο οξύ πρόβλημα που συντέλεσε επίσης. Η απώλεια ανταγωνιστικότητας αντικατοπτρίζεται στο τεράστιο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Κατά την περίοδο 2001-2009, τόσο ο πληθωρισμός όσο και οι μισθοί αυξήθηκαν, προσαρμοσμένοι για τις μεταβολές της παραγωγικότητας, υπερβαίνοντας τις μέσες αυξήσεις στην υπόλοιπη ζώνη του ευρώ. Κατά την περίοδο αυτή, η ανταγωνιστικότητα, όπως μετράται από τις τιμές καταναλωτή, μειώθηκε κατά 20%, ενώ με βάση το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, μειώθηκε κατά 25%. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι μισθοί ανατιμήθηκαν σε πραγματικούς όρους κατά 5,5% στον τομέα των εμπορικών συναλλαγών και κατά 16,5% στις μη εμπορεύσιμες συναλλαγές. Οι σχετικά υψηλοί ρυθμοί αύξησης σε συνδυασμό με την

πτώση της ανταγωνιστικότητας οδήγησαν σε αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών από 7% του ΑΕΠ το 2001, σε 14,5% του ΑΕΠ το 2008. Τέλος, το εξωτερικό χρέος της Ελλάδας αυξήθηκε από 94% το 2003, σε περίπου 200 % στο τέλος του 2010, γεγονός που συνεπάγεται ότι οι σημαντικές πληρωμές τόκων σε ξένους κατόχους ελληνικών χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων οδήγησαν σε επιδείνωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εισοδημάτων και συνεπώς στο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (Kouretas, 2015).

Οι παραπάνω ανισορροπίες ήταν ιδιαίτερα εμφανείς στα δημοσιονομικά και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών νωρίς, πολύ πριν ξεσπάσει η κρίση και παρείχαν ισχυρά προειδοποιητικά μηνύματα στους διαμορφωτές πολιτικής. Είχαν επισημανθεί εγκαίρως από τους οικονομολόγους, αλλά δεδομένης της ευφορίας της περιόδου μέχρι τη διεθνή κρίση, οι ανισορροπίες απλώς αγνοήθηκαν από τους πολιτικούς και τους διαμορφωτές πολιτικής (Hardouvelis et al., 2018).

Μια σειρά από άλλους παράγοντες συντέλεσαν επίσης στην οικονομική ύφεση στην χώρα, όπως η χαμηλή παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας και οι στρεβλώσεις στον ιδιωτικό τομέα οι οποίες κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες οδήγησαν σε δραματική μείωση της παραγωγής του βιομηχανικού τομέα της οικονομίας. Η πραγματική ανατίμηση των μισθών στον μη-εμπορεύσιμο τομέα, σε συνδυασμό με τη δραματική αύξηση του μεγέθους του δημόσιου τομέα, οδήγησε σε ανακατανομή του κεφαλαίου και της εργασίας μακριά από τον ιδιωτικό τομέα και ιδιαίτερα από τομείς που προσανατολίζονται προς τις εξαγωγές, οδηγώντας στην απώλεια ανταγωνιστικότητας και την αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (Kouretas, 2015).

Το μεγάλο μέγεθος του δημοσίου τομέα ήταν το αποτέλεσμα της βαθιάς κουλτούρας νεοποτισμού και φαβοριτισμού του πολιτικού συστήματος της χώρας. Το πολιτικό σύστημα που λειτουργούσε για την ανταλλαγή ψήφων για θέσεις εργασίας προκάλεσε σοβαρές ζημιές στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας (Pappas και Assimakopoulou, 2012).

Επιπρόσθετα, κρίσιμο ήταν και το ζήτημα της φοροδιαφυγής ως αποτέλεσμα της τεράστιας σκιάδους οικονομίας στην Ελλάδα. Το φορολογικό σύστημα καθώς και η γενική στάση ορισμένων επαγγελματικών ομάδων της ελληνικής κοινωνίας προς την συστηματική αποφυγή δήλωσης του πραγματικού εισοδήματός τους ήταν μία από τις κύριες πηγές των δημοσιονομικών ελλειμμάτων (Matsaganis et al, 2012).

Τέλος, ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της ελληνικής ύφεσης ήταν η ασυνήθιστη διάρκεια της. Αυτή η ασυνήθιστα μεγάλη διάρκεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης αποδόθηκε σε διαφορετικούς παράγοντες, μεταξύ των δύο φάσεων της κρίσης. Η πρώτη φάση ήταν η φάση της επιστροφής στην ισορροπία κατά τη διάρκεια της οποίας, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής έλαβαν μέτρα για να διορθώσουν τις ανισορροπίες. Πράγματι, μετά από έξι χρόνια συρρίκνωσης στο τέλος του 2013 και υπό την αυστηρή εποπτεία των ευρωπαϊών δανειστών και του ΔΝΤ (η λεγόμενη τρόικα), οι μεγάλες δημοσιονομικές ανισορροπίες του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών εξισορροπήθηκαν και ένα σύνολο διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων είχαν ήδη πραγματοποιηθεί, ιδίως στην αγορά εργασίας. Το πραγματικό ΑΕΠ σταθεροποιήθηκε και άρχισε να αυξάνεται το 2014, με ανάκαμψη του οικονομικού κλίματος. Ωστόσο, το 2015 άρχισε μια νέα δεύτερη φάση, η οποία αυτή τη φορά δεν σχετίστηκε με μακροοικονομικές ανισορροπίες, αλλά με πολιτικά λάθη, τα οποία ενίσχυσαν την οικονομική και πολιτική αβεβαιότητα και καθυστέρησαν την ανάκαμψη. Η νέα ελληνική κυβέρνηση, τον Ιανουάριο του 2015, υιοθέτησε μια στρατηγική αντιπαράθεσης με τους δανειστές της χώρας, η οποία οδήγησε σε ενίσχυση των φόβων για Grexit, σε ένα δεύτερο κύμα αποσύρσεων τραπεζικών καταθέσεων, νέες πιέσεις χρηματοδότησης στην κυβέρνηση και στις εγχώριες τράπεζες, σε ελέγχους κεφαλαίων, και σε αυξήσεις της φορολογίας σε νέα πρωτοφανή επίπεδα. Η οικονομική πολιτική και η πολιτική αβεβαιότητα φαίνεται να αποτελούν μείζονα παράγοντα που συνέβαλλαν στη δεύτερη φάση της κρίσης και, ως εκ τούτου, στην ασυνήθιστη διάρκεια της (Hardouvelis et al., 2018).

2.3. Μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα

Δεδομένων των χρόνιων μακροοικονομικών ανισορροπιών, αλλά και δεδομένου του τρόπου, με τον οποίο εκδηλώθηκε η οικονομική ύφεση στην χώρα, η Ελλάδα απαίτησε εξωτερική βοήθεια για την διαχείριση της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το ΔΝΤ και η ΕΚΤ συμφώνησαν ότι η αδυναμία πληρωμής του δημοσίου χρέους θα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη και θα έπρεπε να αποφευχθεί με κάθε κόστος, καθώς η ενδεχόμενη αθέτηση των υποχρεώσεων της θα μπορούσε να προκαλέσει σημαντική πτώχευση στα ομόλογα άλλων μελών της Ευρωζώνης με υψηλά επίπεδα χρέους. Παράλληλα ο φόβος της εξάπλωσης της οικονομικής ύφεσης σε άλλες χώρες, λόγω της διασύνδεσης των οικονομιών στην ζώνη του

ευρών, οδήγησε σε μεγάλη πολιτική αντίδραση από τους θεσμούς της Ευρώπης, την ελληνική κυβέρνηση και τις κεντρικές τράπεζες τον Μάιο του 2010 για να αποφευχθεί η ελληνική αθέτηση (Colasanti, 2016).

Η απόκριση των θεσμών της ΕΕ στην οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, χαρακτηρίστηκε από την παροχή προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας, μέτρων λιτότητας και συνακόλουθων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Από θεσμική άποψη, αυτό σήμαινε την δημιουργία ενός μόνιμου ταμείου διάσωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας-ΕΤΧΣ και αργότερα Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης-ΕΜΣ), την ενίσχυση των δημοσιονομικών κανόνων και τη δημιουργία μηχανισμών δημοσιονομικής εποπτείας. Πρακτικά, η επιχείρηση διάσωσης για την Ελλάδα, συνοδεύτηκε από αυστηρά «προγράμματα οικονομικής προσαρμογής», συμπεριλαμβανομένων μέτρων δημοσιονομικής συρρίκνωσης και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που περιλάμβαναν μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, αυξήσεις σε φόρους προστιθέμενης αξίας και ειδικούς φόρους κατανάλωσης, περικοπές και μειώσεις συντάξεων, κοινωνικών δαπανών και δημοσίων επενδύσεων, με λεπτομέρειες που προέβλεπαν ότι οι συμφωνίες συλλογικής διαπραγμάτευσης σε επίπεδο επιχείρησης, υπερισχύουν των τομεακών και επαγγελματικών συμφωνιών (Ville και Berckvens, 2015).

Η Ελλάδα συμμετείχε συνολικά σε τρία προγράμματα οικονομικής προσαρμογής, εκ των οποίων, στο πρώτο έλαβε 110 δις € το 2010 (30 δις € από το ΔΝΤ και 80 δις € από τις χώρες της ευρωζώνης), στο δεύτερο έλαβε 130 δις € το 2012 (110 δις € από το ΔΝΤ και 20 δις € από το ΕΤΧΣ) και στο τρίτο έλαβε 86 δις € από τον ΕΜΣ (Colasanti 2016). Πιο αναλυτικά η χώρα έλαβε μια σειρά διμερών δανείων το 2010. Αυτό ήταν και το πρώτο, από τα τρία προγράμματα οικονομικής προσαρμογής που έλαβε συνολικά η χώρα (Βαρουφάκης, κ.α., 2011). Ωστόσο από τα χρήματα αυτά, μόνο τα 52,9 δις € αξιοποιήθηκαν στην πραγματικότητα κατά τη διάρκεια του προγράμματος αυτού. Το 2011 η μακροοικονομική επίδοση της χώρας συνέχισε να επιδεινώνεται, με αποτέλεσμα η χώρα να αναγκαστεί να λάβει πρόσθετη χρηματοδοτική στήριξη, με βάση το δεύτερο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, κατά το οποίο λήφθηκε νέο δάνειο ύψους 130 δις € από το ΔΝΤ (110 δις €) και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας-ΕΤΧΣ (20 δις €). Το ΕΤΧΣ δημιουργήθηκε αποκλειστικά για το σκοπό αυτό. Το ΔΝΤ θα παρείχε 20 δις €, μέσω της Διευρυμένης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης (Extended Fund Facility-EFF) για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη διάρκεια πληρωμής για τα δάνεια. Οι χώρες της ευρωζώνης θα

δάνειζαν επιπλέον 110 δις € μέσω του ΕΤΧΣ, το οποίο μέχρι τότε είχε ήδη αρχίσει να λειτουργεί (Hardouvelis και Gkionis, 2016).

Η Ελλάδα έλαβε επίσης ένα τρίτο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής τον Ιούλιο του 2015, στο τέλος μιας δύσκολης περιόδου διαπραγμάτευσης με την κυβέρνηση που ψηφίστηκε έπειτα από τις γενικές εκλογές του Ιανουαρίου του 2015. Η χρηματοδοτική στήριξη ήταν ύψους 86 δις € και θα διατεθεί από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ), ο οποίος αντικατέστησε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας. Η Ελλάδα δεν θα χρειαστεί να αρχίσει να επιστρέφει τα δάνειά της στον ΕΜΣ πριν από το 2034, ενώ η συνολική αποπληρωμή του συνολικού χρέους προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 2059 (Colasanti, 2016). Τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής στα οποία συμμετείχε η Ελλάδα και η αντίστοιχη χρηματοδοτική στήριξη που έλαβε, παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1.

Πίνακας 2.1: Προγράμματα Δημοσιονομικής Προσαρμογής στην Ελλάδα σε δις €

	Ευρωζώνη	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	Σύνολο	Σωρευτικό Άθροισμα
Πρώτο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	52,9	20,1	73,0	70,3
Δεύτερο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	130,9	12,0	142,9	215,9
Τρίτο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	86,0	-	86,0	301,9

Πηγή: Colasanti, 2016

Η συζήτηση σχετικά με την επιτυχία και την καταλληλότητα των μέτρων που ελήφθησαν είναι έντονη και σχετίζεται με τις μελλοντικές προοπτικές της χώρας. Μετά από οκτώ χρόνια συνεχών ακραίων ελλειμμάτων, η Ελλάδα τελικά έφθασε σε ένα μικρό πρωτογενές πλεόνασμα το 2016. Αυτό το μικρό πλεόνασμα (0,7%) ήταν το πιο θετικό αποτέλεσμα μετά

από αρκετά χρόνια περικοπής κόστους και μέτρων λιτότητας. Κατά συνέπεια, το μικρό δημοσιονομικό πλεόνασμα του 0,7% το 2016 έγινε το σύμβολο των επιχειρημάτων της τρόικας για την επιτυχία του σχεδίου της. Ακόμα και το Υπουργείο Οικονομικών επικεντρώθηκε στο δημοσιονομικό πλεόνασμα (0,7% του ΑΕΠ) και δήλωσε ότι η οικονομία είχε περάσει από μια κατάσταση παρατεταμένης οικονομικής κρίσης σε μια «κατάσταση οικονομικής ανάκαμψης». Επιπλέον, στις 25 Σεπτεμβρίου 2017, η Ελλάδα κατάφερε να αποχωρήσει από την διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος, καθώς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο απέσυρε την προηγούμενη απόφαση του 2009 για υπερβολικό έλλειμμα. Από την άλλη πλευρά, ακόμη και το μικρό αυτό πρωτογενές πλεόνασμα του 2016 είναι μια οικονομική ψευδαίσθηση, σύμφωνα με τον Mavridis (2018), η οποία δεν μπορεί να αλλάξει τη συνολική εικόνα της ελληνικής οικονομίας. Ο λόγος για αυτό είναι ότι η ελληνική οικονομία πρέπει να επιτύχει ένα δευτερεύον πλεόνασμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι σε θέση να αποπληρώσει τα δάνεια της χώρας, τόσο το κεφάλαιο όσο και τα επιτόκια (Mavridis, 2018).

Αν και η Ελλάδα έφθασε σε ένα μικρό πλεόνασμα το 2016, το συνολικό χρέος δεν μειώθηκε σημαντικά. Επιπλέον, σύμφωνα με το ΔΝΤ, το δημόσιο χρέος είναι μη βιώσιμο. Το τελευταίο χρηματοδοτικό πρόγραμμα έληξε το 2018, ωστόσο εξακολουθούν να υπάρχουν αμφιβολίες για τη βιωσιμότητα σε μακροπρόθεσμη βάση. Οι ειδικοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα χρειάζεται πράγματι ουσιαστική ελάφρυνση του χρέους πέρα από αυτό που έχει ήδη επεκταθεί τα τελευταία χρόνια, όπως οι μειώσεις των επιτοκίων, οι αναβολές και οι επεκτάσεις ωριμότητας. Το 2010 το γενικό χρέος ήταν 330,5 δις € και μετά από έξι χρόνια μειώθηκε μόνο στα 314,8 δις €, τα περισσότερα από τα οποία οφείλονται πλέον σε άλλες κυβερνήσεις και θεσμούς της ευρωζώνης (Nelson et al., 2017). Η μικρή μείωση του χρέους οφείλεται σε εκτεταμένες περιόδους επιτοκίου χάριτος, σε επιτόκια κάτω από την αγορά, σε μακροχρόνιες προθεσμίες λήξης και στην εφαρμογή της συμφωνίας ιδιωτικού τομέα για το 2012, η οποία ήταν η μεγαλύτερη αναδιάρθρωση του χρέους με τους ιδιώτες δανειστές στην ιστορία. Μετά την εφαρμογή του PSI, οι ιδιώτες επενδυτές υπέστησαν ζημίες περίπου 75% σε βάση καθαρής παρούσας αξίας (Nelson et al., 2017).

Συνοψίζοντας, παρά το μικρό πρωτογενές πλεόνασμα το 2016 (0,7%), αυτό δεν επαρκεί για τη γενική ανάκαμψη της οικονομίας. Υπάρχουν πολλά μη εξυπηρετούμενα δάνεια (μη εξυπηρετούμενα δάνεια) που δεν μπορούν να διαχειριστούν, οι άνθρωποι δεν μπορούν να εξοικονομήσουν χρήματα ή να επενδύσουν εύκολα και η αδύναμη ελληνική οικονομία δεν

είναι σε θέση να διατηρήσει μεγάλα πρωτογενή πλεονάσματα σε μακροπρόθεσμες συνθήκες (Nelson et al., 2017).

2.4. Επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα

Μετά το 2010 όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις υποχρεώθηκαν από τους διεθνείς πιστωτές-δανειστές να ακολουθήσουν μια πολύ αυστηρή οικονομική και δημοσιονομική πολιτική. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι μετά από πολλά χρόνια συνεχιζόμενης ύφεσης η Ελλάδα κατάφερε να επιτύχει μία από τις μεγαλύτερες δημοσιονομικές προσαρμογές στον κόσμο, ενώ η δημοσιονομική εξυγίανση ήταν τεράστια (Weisbrot et al., 2015). Ωστόσο η δημοσιονομική προσαρμογή ήταν ανομοιογενής και το δημόσιο χρέος εξακολουθεί να είναι οξύ. Η τρόικα επικεντρώθηκε κυρίως στη μακροοικονομία όπως το χρέος και απέφυγε την εξέταση των βασικών κοινωνικών παραγόντων όπως η υγεία, η φτώχεια και ο αποκλεισμός. Στην πραγματικότητα, οι συνέπειες των αντιμέτρων ήταν καταστροφικές για την πραγματική οικονομία και ούτω καθεξής για την πραγματική ζωή (Mavridis, 2018).

Το κοινωνικό κόστος των αντιμέτρων ήταν σοβαρό, ιδιαίτερα όσον αφορά την ευημερία, καθώς το ποσοστό της φτώχειας αυξήθηκε δραματικά. Τα άτομα που κινδυνεύουν από τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό έφτασαν στο 35,6% του πληθυσμού το 2016. Σύμφωνα με την Eurostat, ο δείκτης αυτός αντιστοιχεί στο άθροισμα των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή στερούνται υλικής στέρησης ή ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Εκτιμάται ότι σήμερα, περισσότερα από ένα στα τρία άτομα είναι αντιμέτωπα καθημερινά με την φτώχεια. Ταυτόχρονα, το όριο για να θεωρηθεί κάποιος φτωχός μειώθηκε από 7.219 € το 2008 σε 5.297 € το 2016. Το όριο ορίζεται στο 60% του εθνικού μεσαίου ισοσκελισμένου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις) (Mavridis, 2018) (Πίνακας 2.2).

Πίνακας 2. 2: Άτομα που κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό% 2008-2016

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
28.1	27.6	27.7	31	34.6	35.7	36	35.7	35.6

Πηγή: Eurostat, 2008

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί δημόσιοι και ιδιωτικοί οργανισμοί, τόσο τοπικοί όσο και εθνικοί (π.χ. Κέντρο Υποδοχής Αλληλεγγύης του Δήμου Αθηναίων, ΜΚΟ Κλημακά, ΜΚΟ Πράξη, Έμφαση σε ΜΚΟ, Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσφύγων, Υπουργείο Εργασίας, Εκκλησία της Ελλάδος), που παρέχουν καθημερινά ή τακτικά γεύματα σε φτωχούς και καταφύγια, δεν μπορούν να λύσουν το ευρύτερο οικονομικό πρόβλημα της χώρας. Στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας υπάρχουν τουλάχιστον 25 οργανισμοί, οι οποίοι υλοποιούν συνολικά 77 έργα κατά της φτώχειας και της έλλειψης στέγης (Agaroglou και Gounis, 2015).

Επίσης, η μακρά ύφεση επηρέασε τη φυσική και ψυχική υγεία του ελληνικού λαού καθώς και την πρόσβασή του στις υπηρεσίες δημόσιας υγείας (Kentikelenis et al., 2014). Επιπλέον, η καθημερινή ζωή κατέστη σκληρή για την πλειοψηφία των ανθρώπων και όλοι οι κρίσιμοι κοινωνικοί παράγοντες επιδεινώθηκαν σοβαρά, όπως η φτώχεια και η εισοδηματική ανισότητα. Ειδικά, μετά το τρίτο Μνημόνιο του 2015, οι επιπτώσεις ήταν καταστροφικές για την πληγωμένη οικονομία της Ελλάδας. Για παράδειγμα, το κόστος των αγαθών αυξήθηκε για μια ακόμη φορά καθώς αυξήθηκε ο ΦΠΑ σε όλα (Varoufakis, 2017).

Τα αντίμετρα της τρόικας επιδείνωσαν τις συνθήκες εργασίας, ιδίως στους νέους. Το συνολικό ποσοστό ανεργίας κατά την περίοδο 2008-2016 τριπλασιάστηκε από 7,8 σε 23,6% το 2016 (Πίνακας 2.3.). Σε μόλις δύο χρόνια, από το 2010 έως το 2011, η ανεργία διπλασιάστηκε και έφτασε το ένα τέταρτο του πληθυσμού. Ειδικότερα, η ανεργία των νέων από 15 έως 24 ετών μεταξύ των ετών 2008 και 2016 σχεδόν διπλασιάστηκε από 22,5% το 2008, σε 51,9% το 2016, που είναι η χειρότερη επίδοση στην ΕΕ (Πίνακας 2.4). Επιπλέον, η ευελιξία της αγοράς εργασίας έχει οδηγήσει σε μαζική ανασφάλεια θέσεων εργασίας. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, το 54,74% των νέων θέσεων εργασίας δεν είναι μόνιμες το 2016. Δυστυχώς, η σημαντική αύξηση της ευέλικτης εργασίας, ιδίως μετά το 2009, δεν επέφερε αύξηση της απασχόλησης και μείωση της ανεργίας στην ελληνική αγορά εργασίας (Karamanis και Hyz. 2014).

Πίνακας 2. 3: Ποσοστό ανεργίας (%) στην Ελλάδα, 2008-2016

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
7.8	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9	23.6

Πηγή: Eurostat, 2018

Πίνακας 2.4: Ποσοστό ανεργίας (%) στην Ελλάδα, στους νέους 15-24 ετών 2008-2016

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
22.5	25.9	30.3	38.4	52.0	59.9	57.1	50.5	51.9

Πηγή: Eurostat, 2018

Το φαινόμενο της ανόδου της ανεργίας σχετίζεται με το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων, όπου πολλοί νέοι, οι οποίοι είναι καλά μορφωμένοι, μεταναστεύουν στο εξωτερικό για οικονομικούς σκοπούς. Σύμφωνα με τον διεθνή μη κερδοσκοπικό οργανισμό Endeavour Greece, η διαρροή εγκεφάλων ανέρχεται σε 350.000 έως 427.000 Έλληνες μεταξύ του Ιανουαρίου 2008 και του Ιουνίου 2016. Ακόμη χειρότερα, νέα στοιχεία δείχνουν ότι 450.000 γηγενείς εγκατέλειψαν την Ελλάδα κατά την περίοδο 2008-2016 προκειμένου να βρουν εργασία στο εξωτερικό. Η χαμένη γενιά εκείνων που γεννήθηκαν στη δεκαετία του 80 και του 90 επηρεάζει όχι μόνο την παραγωγικότητα αλλά και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (συντάξεις) (Theodossiou et al., 2017).

Έχει επίσης, καταγραφεί σημαντική μείωση του πληθυσμού των νέων στην Ελλάδα. απεικονίζει την εμφανή μείωση του νεαρού πληθυσμού. Το έλλειμμα γεννήσεων δεν μπορεί να εξηγήσει μια τόσο οξεία μείωσης. Στην πραγματικότητα, η νέα γενιά έχει μεταναστεύσει στο εξωτερικό για λόγους επιβίωσης. Η Ελλάδα χάνει σταθερά το πιο παραγωγικό μέρος του πληθυσμού της και σε πολλές περιπτώσεις το πιο μορφωμένο. Ταυτόχρονα, ο γενικός πληθυσμός συνεχίζει να μειώνεται λόγω της επιδείνωσης του ποσοστού γεννήσεων. Το ποσοστό γεννήσεων στην Ελλάδα μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 3,9% μεταξύ του 2009 και του 2015, ενώ η παιδική θνησιμότητα αυξήθηκε κατά 26% κατά την κρίση. Το φαινόμενο αυτό αυξάνει το έλλειμμα γεννήσεων και επηρεάζει τη σταθερότητα του εθνικού ασφαλιστικού συστήματος. Ως αποτέλεσμα, η μείωση του εργατικού δυναμικού οδηγεί σταδιακά σε περικοπές των συντάξεων (Mavridis, 2018).

Τέλος, μετά την επιβολή των μέτρων της Τρόικας στην ελληνική οικονομία το χρέος προς τις φορολογικές υπηρεσίες, δηλαδή προς το κράτος, σχεδόν τριπλασιάστηκε και έφθασε τα 95 δις € το 2016. Τον Οκτώβριο του 2017, σύμφωνα με την Ανεξάρτητη Αρχή Δημόσιων Εσόδων, έφτασε σε περισσότερο από 99 δις €. Επιπλέον, το 2016 ο συνολικός αριθμός των φορολογουμένων που είχαν ανεκπλήρωτες φορολογικές υποχρεώσεις προς τις αρχές αυξήθηκε σε 4.146.483 και σε έναν μεγάλο αριθμό από αυτούς (839.056) επιβλήθηκαν από το κράτος για μέτρα επιβολής, όπως κατασχέσεις και πλειστηριασμοί. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι σχεδόν ένας στους δύο φορολογούμενους οφείλει στις φορολογικές αρχές. Τον

Μάρτιο του 2017 επιβλήθηκαν μέτρα επιβολής του νόμου σε 889.455 φορολογούμενους. Επιπλέον, συνεχίζουν να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα με το ιδιωτικό χρέος, το συνολικό τραπεζικό χρέος (κόκκινα δάνεια) και το χρέος των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίοι είναι δημόσιοι οργανισμοί (Mavridis, 2018).

Οι ελληνικές μεταρρυθμίσεις φαίνεται να κατέστρεψαν την πραγματική οικονομία και ενίσχυσαν τη φοροδιαφυγή και τη διαφθορά. Σύμφωνα με τον Δείκτη Αντίληψης της Διαφθοράς, η Ελλάδα έχει πέσει από την 57η θέση το 2008 στην 69η κατάταξη το 2016. Παράλληλα, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, περισσότερο από το ένα τρίτο της πιθανής προστιθέμενης αξίας από εισπράξεις φόρου, χάνεται σταθερά στην Ελλάδα λόγω απάτης, φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής. Παρ' όλο που η χώρα παρουσιάζει πτώση του ΑΕΠ κατά 25% και σημαντική απώλεια μισθών και εισοδημάτων, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα του ΟΟΣΑ που συνεχίζει να αυξάνει τους φόρους και τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης. Αυτή η άνοδος των φόρων έχει αποδειχθεί ότι αποτελεί σοβαρό εμπόδιο για την ανταγωνιστικότητα της χώρας και την οικονομική ανάπτυξη (Mavridis, 2018).

ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΥΦΕΣΗΣ – ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΝΤΕΞΑΝ

3.1. Εισαγωγή

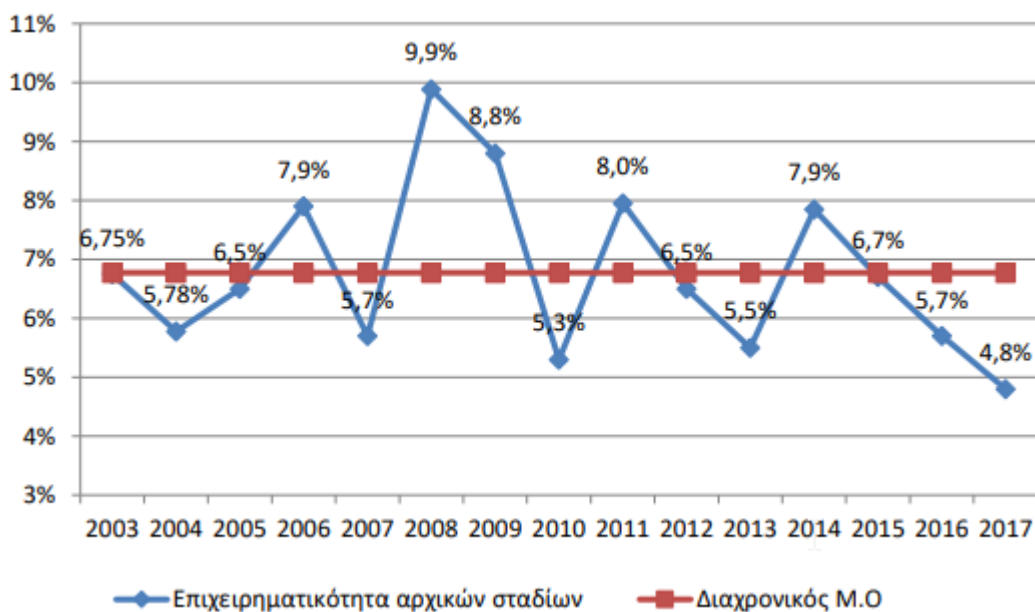
Το κεφάλαιο αυτό συνιστά το ειδικό μέρος της εργασίας και παρουσιάζει δεδομένα σχετικά με την επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα, κατά την διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, καθώς και στοιχεία για κλάδους των επιχειρήσεων οι οποίοι άντεξαν. Τα δεδομένα έχουν αντληθεί από τις έρευνες του Ινστιτούτου Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE). Τα στοιχεία που παρουσιάζει ο IOBE, αντλούνται από το Παγκόσμιο Παρατηρητή Επιχειρηματικότητας (GEM), μέσω του Προγράμματος Παγκόσμιας Παρακολούθησης Επιχειρηματικότητας, το οποίο κάνει αξιολογήσεις σε ετήσια βάση, για την επιχειρηματική δραστηριότητα, των προσδοκιών και των στάσεων σε 85 χώρες, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα.

3.2. Επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων

Η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων αναφέρεται σε όλα τα άτομα ηλικίας 18-64 ετών, τα οποία ξεκίνησαν ένα νέο επιχειρηματικό εγχείρημα, δηλαδή μια καινούργια επιχείρηση. Τα άτομα αυτά χωρίζονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες, οι οποίες είναι: (1) οι επίδοξοι επιχειρηματίες, δηλαδή τα άτομα, τα οποία εντοπίζονται στην φάση σχεδιασμού για την ανάληψη και υλοποίηση ενός επιχειρηματικού εγχειρήματος και μόλις ξεκινούν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα και (2) στους νέους επιχειρηματίες, δηλαδή τα άτομα, τα οποία έχουν ξεκινήσει πρόσφατα μια νέα επιχείρηση, σε διάστημα 3 μηνών έως 42 μηνών (IOBE, 2018).

Σύμφωνα με τα δεδομένα του IOBE (2018), ο δείκτης επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων είναι 4,8 % στην Ελλάδα (δηλαδή 320.000 άτομα), το οποίο είναι μια αρκετά χαμηλή επίδοση, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, των οποίων ο μέσος όρος είναι 9,2%. Διαχρονικά ο δείκτης επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων έχει κρατηθεί σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ και έχει μειωθεί ιδιαίτερα μετά το

ξεκίνημα της οικονομικής ύφεσης, αν και στο διάστημα 2008 μέχρι 2017 παρουσιάζει αυξομειώσεις. Συγκεκριμένα ο δείκτης επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων μειώθηκε δραματικά από 9.9% το 2008, σε 5,3% το 2010. Κατόπιν παρατηρούνται σκαμπανεβάσματα μεταξύ των ετών 2010 και 2014, όπου μετά το 2014 καταγράφεται μείωση από 7,9% το 2014, σε 4,8% το 2017 (160.000 νέα εγχειρήματα), το οποίο ήταν το χαμηλότερο ποσοστό για την περίοδο 2008- 2017 (Διάγραμμα 3.1) (IOBE, 2018).

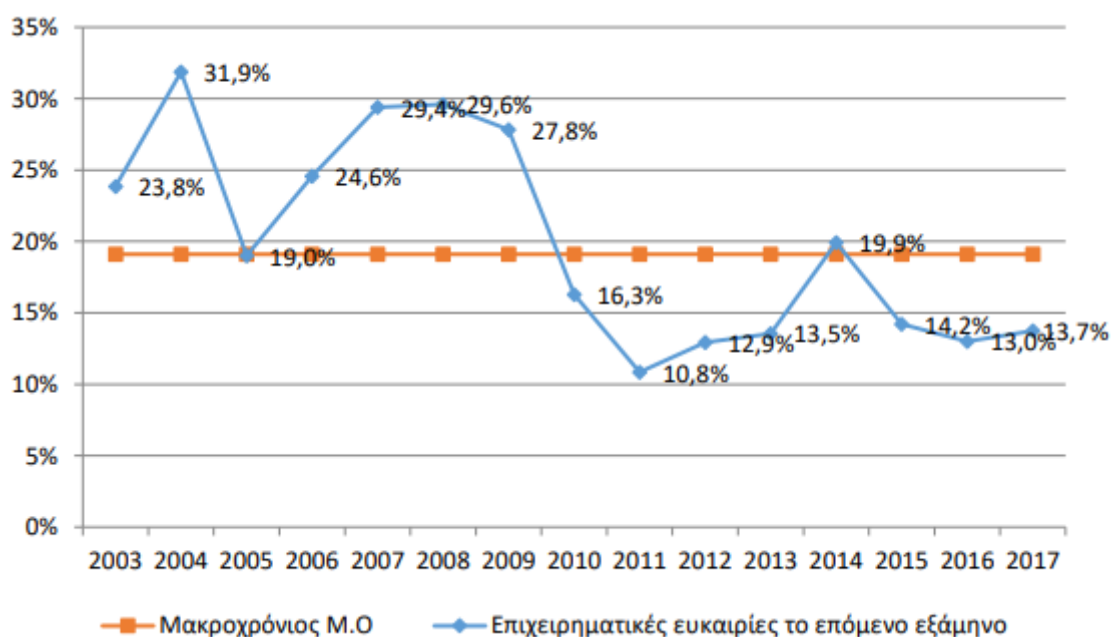
Εικόνα 3-1: Επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων στην Ελλάδα, 2003-2017

Πηγή: IOBE, 2018

Πρέπει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα είχε ανέκαθεν ελλιπείς επιδόσεις, σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ωστόσο οι οικονομικές εξελίξεις στην χώρα επιδείνωσαν ακόμα περισσότερο τις επιδόσεις της Ελλάδας. Ειδικότερα, η αύξηση της φορολογίας και η ελλιπής χρηματοδοτική στήριξη των νέων εγχειρημάτων, φαίνεται να έχουν συντελέσει σε μεγάλο βαθμό στις κακές αυτές επιδόσεις. Η σημαντική υποχώρηση που καταγράφεται το 2017, αποδίδεται κυρίως στις φορολογικές επιβαρύνσεις που εντάθηκαν και πίεσαν την νέα μικρή επιχειρηματικότητα και την έναρξη της αυτό-απασχόλησης, καθώς και στους περιορισμούς διακίνησης κεφαλαίων που εφαρμόστηκαν στην χώρα μετά το 2015 (IOBE, 2018).

Σε ότι αφορά το ποσοστό αυτών που προσδοκούν για την ύπαρξη μιας επιχειρηματικής ευκαιρίας μέσα στο επόμενο εξάμηνο, καταγράφεται σημαντική πτώση μεταξύ των ετών 2007-2017, από 29,6% το 2007 σε 10,8% το 2011, το οποίο δεν προκαλεί εντύπωση, και

πιθανώς οφείλεται στην οικονομική αβεβαιότητα. Το 2014 αν και αυξήθηκε σε 19,9%, στην συνέχεια μειώθηκε ξανά σε 13,7% το 2017 (Διάγραμμα 3.2.). Η μείωση αυτή αποδίδεται στο εφαρμοζόμενο πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής που ενέσκηψε το 2015 αλλά και στην επιστροφή της ύφεσης - έστω και οριακής - καθώς το κλίμα της ελληνικής επιχειρηματικότητας επιβαρύνθηκε (IOBE, 2018).

Εικόνα 3-2: Επιχειρηματικές ευκαιρίες το επόμενο εξάμηνο (% πληθυσμού)

Πηγή: IOBE, 2018

Ωστόσο τα νέα επιχειρηματικά εγχειρήματα στην Ελλάδα δεν παρουσιάζουν υψηλό βαθμό καινοτομίας, καθώς περίπου 2 στους 3 επιχειρηματίες ανέφεραν ότι κανένας (δυνατός) πελάτης δε θα θεωρήσει τα προϊόντα / υπηρεσίες τους νέα και πρωτοποριακά, επίδοση πάντως αρκετά υψηλότερη από το μέσο όρο των χωρών καινοτομίας. Μόλις το 3,9% δηλώνει ότι όλοι θα θεωρήσουν τα προϊόντα τους ως καινοτομικά έναντι 18,3% στις χώρες καινοτομίας, επίδοση που φέρνει την Ελλάδα στην τελευταία θέση μεταξύ των χωρών καινοτομίας. Αλλά και το ποσοστό των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων που δηλώνει πως μερικοί ή όλοι οι πελάτες θεωρούν το προϊόν/υπηρεσία της επιχείρησης νέο και πρωτοποριακό κινείται οριακά χαμηλότερα από τα περυσινά επίπεδα, στο 35,5%, έναντι 38,6% το 2016. Η χαμηλή καινοτομικότητα των νέων εγχειρημάτων σίγουρα συνδέεται και με το γεγονός ότι οι νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες εντοπίζονται πρωτίστως στους τομείς

υπηρεσιών προς τον καταναλωτή, όπου η καινοτομία προϊόντος ή διεργασιών είναι εκ φύσεως αρκετά πιο περιορισμένη.

3.3. Καθιερωμένη επιχειρηματικότητα

Η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα αναφέρεται στο ποσοστό των ατόμων ηλικίας 18-64 ετών, τα οποία είναι ιδιοκτήτες ή διαχειριστές μιας εγκατεστημένης επιχείρησης, δηλαδή σε άτομα που έχουν στην κατοχή τους, τη διαχείριση μιας επιχείρησης που πληρώνει μισθούς, παροχές ή άλλες πληρωμές για περισσότερο από 42 μήνες ή 3,5 χρόνια. Η Ελλάδα παρουσιάζει αρκετά καλύτερες επιδόσεις στην καθιερωμένη επιχειρηματικότητα, συγκριτικά με την επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων, καθώς ο δείκτης αυτός έφτασε στο 4,8% το 2017. Στον δείκτη αυτό, η χώρα εντοπίζεται στην 1 η θέση των χωρών καινοτομίας, αλλά και γενικά στις πρώτες θέσεις παγκοσμίως. Παρ' όλα αυτά ο δείκτης μειώθηκε σε 12,4% το 2017, από 14,1% το 2016, το οποίο είναι ένα ποσοστό που βρίσκεται πάνω από τον μέσο όρο των χωρών καινοτομίας (6,8% το 2017). Οι υψηλές επιδόσεις της χώρας αντικατοπτρίζουν την ισχυρή αυτοαπασχόληση και την μικροεπιχειρηματικότητα, δηλαδή τον μεγάλο αριθμό των ΜΜΕ (μικρομεσαίες επιχειρήσεις) στην Ελλάδα, οι οποίες κυριαρχούν στη δομή του ελληνικού παραγωγικού συστήματος. Σε πραγματικούς όρους, σχεδόν το 17,1% του πληθυσμού 18-64 ετών, το οποίο αντιστοιχεί σε 1,13 εκατ. άτομα έχει κάποια σχέση με την επιχειρηματικότητα, είτε στα αρχικά, είτε σε επόμενα στάδια ανάπτυξης (Πίνακας 3.1.) (IOBE, 2018).

Πίνακας 3.1: Συμμετοχή στην επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα (% πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών, 2017)

Επίδοξοι επιχειρηματίες	Νέοι επιχειρηματίες	Επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων	Καθιερωμένοι επιχειρηματίες	Συνολική επιχειρηματική ή δραστηριότητα
2,3%	2,6%	4,8%	12,4%	17,1%

Πηγή: IOBE, 2018.

3.4. Διακοπή επιχειρηματικής δραστηριότητας

Η οικονομική ύφεση στην χώρα επηρέασε αρνητικά τον επιχειρηματικό ιδιωτικό τομέα, οδηγώντας στο κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Ο δείκτης διακοπής της επιχειρηματικής δραστηριότητας, το έτος 2017 έφτασε στο 4,7%, το οποίο σημαίνει ότι σχεδόν 310 χιλιάδες άτομα στην Ελλάδα προχώρησαν σε διακοπή της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας, το οποίο είναι αρκετά μεγάλο ποσοστό, συγκριτικά με τον μέσο όρο των χωρών καινοτομίας, το οποίο το 2016, ήταν 3.8%. Επιπρόσθετα, το 0,4% του πληθυσμού αποχώρησε από κάποιο εταιρικό σχήμα, ενώ η επιχείρηση συνεχίζει να λειτουργεί, όταν το αντίστοιχο ποσοστό των χωρών καινοτομίας διαμορφώνεται στο 1,3% (IOBE, 2018).

Τα σημαντικότερα αίτια για την διακοπή της επιχειρηματικής δραστηριότητας, είναι η έλλειψη κερδοφορίας (54%), το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία (18,8%), οι προσωπικοί λόγοι (11%), η συνταξιοδότηση (5,8%), καθώς και τα προβλήματα χρηματοδότησης (5,1%), (Διάγραμμα 3.3) (IOBE, 2018). Πρέπει να σημειωθεί ότι μεταξύ των διαφορετικών ετών της ύφεσης, οι λόγοι αυτοί με τα αντίστοιχα ποσοστά τους δεν έχουν μεταβληθεί.

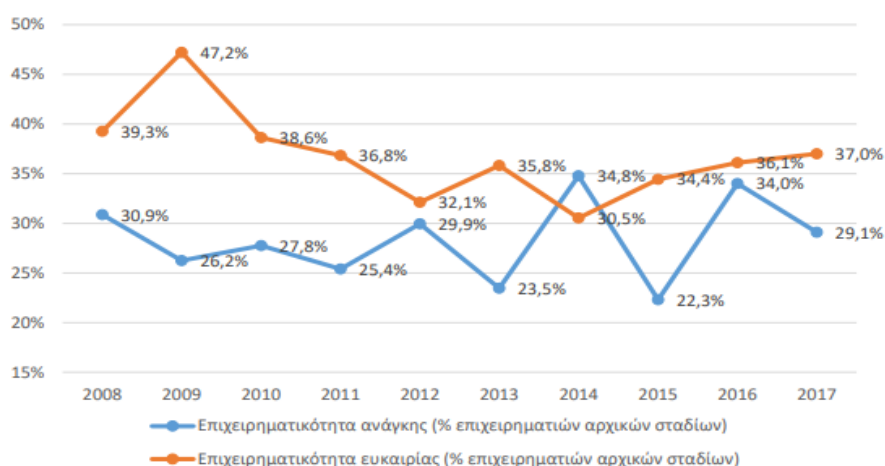
Εικόνα 3-3: Λόγοι διακοπής επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, 2017

Πηγή: IOBE, 2018

3.5. Κίνητρα επιχειρηματικής δραστηριοποίησης

Εδώ διερευνώνται τα κίνητρα τα οποία ωθούν τα άτομα, να ξεκινήσουν μια καινούργια επιχείρηση, και γίνεται διάκριση σε δύο είδη επιχειρηματικότητας, τα οποία είναι η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας και η επιχειρηματικότητα ανάγκης. Η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας αναφέρεται στην δημιουργία μιας καινούργιας επιχείρησης, μετά από τον εντοπισμό μιας ευκαιρίας στην αγορά, ενώ η επιχειρηματικότητα ανάγκης αναφέρεται στην δημιουργία μιας καινούργιας επιχείρησης, λόγω ανάγκης, όταν δηλαδή τα άτομα δεν έχουν άλλες επιλογές εργασίας (IOBE, 2018).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του IOBE (2018), το 2017, στην χώρα, το 29,1% των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων (περίπου 90 χιλ.) ξεκίνησαν μια καινούργια επιχείρηση λόγω ανάγκης, ενώ 37,0% (περίπου 120 χιλ.) ξεκίνησαν μια καινούργια επιχείρηση, επειδή εντόπισαν μια ευκαιρία στην αγορά. Η ελληνική επιχειρηματικότητα ευκαιρίας εντοπίζεται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα (53,5%), συγκριτικά με άλλες χώρες καινοτομίας, ενώ από την άλλη η επιχειρηματικότητα ανάγκης βρίσκεται σε υψηλότερα επίπεδα συγκριτικά με τον αντίστοιχο μέσο όρο (22,9%). Παρ' όλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας στην Ελλάδα, έχει παρουσιάσει αύξηση, από 30,5% το 2014, σε 37% το 2017, το οποίο είναι μια θετική εξέλιξη. Αντίθετα, η επιχειρηματικότητα ανάγκης παρουσιάζει σκαμπανεβάσματα μεταξύ των τελευταίων ετών της κρίσης (Διάγραμμα 3.4) (IOBE, 2018).

Εικόνα 3-4: Εξέλιξη επιχειρηματικότητας ανάγκης και επιχειρηματικότητας ευκαιρίας στην Ελλάδα, 2008-2017.

Πηγή: IOBE, 2018

3.6. Χρηματοδότηση επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων

Ο IOBE (2018) στην έκθεση του παρουσιάζει στοιχεία, σχετικά με την χρηματοδότηση των νέων εγχειρημάτων από τους άτυπους επενδυτές. Η χρηματοδότηση από άτυπους επενδυτές, είναι πολύ σημαντική σε περιόδους οικονομικής στενότητας, όπως αυτή που διανύει η Ελλάδα. Στην περίοδο αυτή, η τραπεζική χρηματοδότηση μειώθηκε σημαντικά. Το 2009, ο νέος δανεισμός μειώθηκε περισσότερο από δέκα φορές σε σύγκριση με τα στοιχεία από το 2007 και το 2008. Αν και ο δανεισμός προς τις ΜΜΕ ανέκαμψε σε κάποιο βαθμό το 2010, τα στοιχεία δείχνουν σαφή καθοδική πορεία κατά την περίοδο 2011-16. Το 2016 τα νέα δάνεια προς τις ΜΜΕ υποχώρησαν περισσότερο από το 2014. Η πτωτική πορεία του δανεισμού των ΜΜΕ δεν αντιστράφηκε παρά τη βελτίωση του γενικού οικονομικού κλίματος από το 2014 και την θετική αύξηση του ΑΕΠ το 2017 και το 2018 (Πίνακας 3.2.). Για τις ΜΜΕ το επιτόκιο μειώθηκε τα τελευταία χρόνια, αλλά παραμένει πολύ υψηλότερο σε σύγκριση με άλλες οικονομίες της ευρωζώνης, γεγονός που δείχνει ότι η διευκόλυνση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) είχε σχετικά μικρή επίδραση στις ελληνικές ΜΜΕ. Η διαφορά μεταξύ των επιτοκίων των ΜΜΕ και των μεγάλων επιχειρήσεων αυξήθηκε το 2016 σε σύγκριση με το 2014. Η μείωση του επιτοκίου των μεγάλων επιχειρήσεων ήταν υψηλότερη από αυτή των ΜΜΕ κατά την ίδια περίοδο.

Πίνακας 3.2: Ποσοστό δανεισμού μικρομεσαίων (ΜΜΕ) επιχειρήσεων

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ποσοστό									
τραπεζικού									
δανεισμού	34.21%	35.64%	21.39%	17.75 %	18.88 %	15.03 %	15.62 %	16.97 %	18.43%
ΜΜΕ									

Πηγή: OECD, 2018.

Στο πλαίσιο της ελλιπούς χρηματοδότησης από τον τραπεζικό τομέα, η άτυπη χρηματοδότηση ενισχύθηκε κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, ιδιαίτερα για τις νέες επιχειρήσεις μέσω του JEREMIE Fund, το οποίο ήταν πρωτοβουλία του European Investment Fund μαζί με εθνικούς πόρους άρχισε να λειτουργεί πλήρως το 2013. Εσχάτως, μέσω του Equifund αλλά και ιδιωτικών πόρων, δημιουργήθηκαν εννέα funds τα οποία προσφέρουν για πρώτη φορά μια ολοκληρωμένη κάλυψη αναγκών χρηματοδότησης νεοφυών επιχειρήσεων. Έξι από τα funds είναι venture capital funds, δηλαδή αφορούν μόνο νεοφυείς επιχειρήσεις με αντικείμενο κατά κύριο λόγο γύρω τις νέες τεχνολογίες (Marathon,

Metavallon, Unifund, BigPi, Venture Friends, Velocity Partners). Τα υπόλοιπα 3 funds επενδύουν σε πιο ανεπτυγμένες επιχειρήσεις και είναι τα: Elikonos, Synergia Hellenic Growth Fund IV και EOS Capital Partners. Το κεφάλαιο, το οποίο παρέχεται από αυτές τις πηγές είναι άμεσα διαθέσιμο εντός μικρού χρονικού διαστήματος της τάξης των μερικών εβδομάδων από τη στιγμή της συμφωνίας μέχρι τη στιγμή της εκταμίευσης (IOBE, 2018).

Στην Ελλάδα εκτιμάται το 2,9% των επενδυτών της χώρας, έδρασαν ως άτυποι επενδυτές το 2016, το οποίο αυξήθηκε σε 3,2% το 2017, χρηματοδοτώντας νέα επιχειρηματικά εγχειρήματα. Το ποσοστό 3,2% αναφέρεται σε περίπου 214 χιλιάδες άτομα. Οι άτυποι επενδυτές αναφέρονται σε κοντινά μέλη της οικογένειας, άλλους συγγενείς, συναδέλφους, φίλους ή γείτονες και σε αγνώστους που είχαν μια καλή επιχειρηματική ιδέα. Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 3.3. δύο στους τρεις άτυπους επενδυτές που χρηματοδοτούν τις ελληνικές νεοφυείς επιχειρήσεις ήταν μέλη της οικογένειας το 2017, ενώ για όλα τα έτη από το 2007-2017, τα μέλη της οικογένειας έχουν συνεισφέρει στον μεγαλύτερο βαθμό, σε σύγκριση με τα άλλα είδη άτυπων επενδυτών (IOBE, 2018).

Πίνακας 3.3: Σχέση επιχειρηματιών αρχικών σταδίων και άτυπων επενδυτών στην Ελλάδα

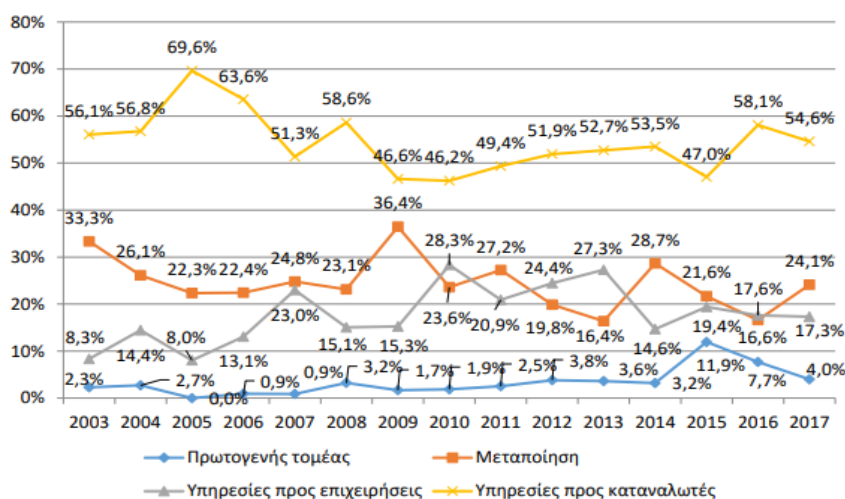
Ποια ήταν η σχέση με το άτομο που έλαβε την πιο πρόσφατη προσωπική σας επένδυση;					
	Κοντινό μέλος της οικογένειας (σύζυγος, αδελφός, παιδί, γονέας ή εγγόνι)	Άλλος συγγενής (εξ αίματος ή εξ αγχιστείας)	Συναδέλφος	Φίλος ή γείτονας	Άγνωστος που είχε μια καλή επιχειρηματική ιδέα
2007	32,8	10,3	27,6	25,9	-
2008	32,4	10,8	-	32,4	5,4
2009	65,9	14,6	-	19,5	0,0
2010	53,1	19,4	5,1	21,4	1,0
2011	58,6	11,4	8,6	18,6	2,9
2012	61,7	10,0	1,7	23,3	3,3
2013	62,7	23,5	-	9,8	3,9
2014	45,2	12,2	15,2	25,2	0,7
2015	69,0	15,5	2,8	9,9	2,8
2016	75,4	8,4	-	11,9	4,3
2017	71,7	11,5	3,8	4,8	-

Πηγή: IOBE, 2018.

3.7. Επιχειρηματικές ευκαιρίες

Με βάση τα στοιχεία που παρέχει ο IOBE (2018), τα καινούργια επιχειρηματικά εγχειρήματα ταξινομούνται με βάση την δραστηριότητά τους σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: α) τον πρωτογενή τομέα, που αναφέρεται σε δραστηριότητες σχετικές με την αγροτική και ζωική παραγωγή, ή την αλιεία, κτλ. β) την μεταποιητική δραστηριότητα, γ) τις υπηρεσίες προς άλλες επιχειρήσεις (B2B) και τέλος δ) προϊόντα/υπηρεσίες που απευθύνονται προς τον τελικό καταναλωτή (IOBE, 2018).

Αρχικά και με βάση τις παραπάνω κατηγορίες, καταγράφεται μια σημαντική αύξηση των εγχειρημάτων στον πρωτογενή τομέα το 2015, αν και αυτή αποδεικνύεται συγκυριακή (12%), καθώς το σχετικό μερίδιο περιορίζεται στο 7,7% το 2016 και 4,0% το 2017, ωστόσο εξακολουθεί να είναι από τις υψηλές σχετικά επιδόσεις. Από την άλλη πλευρά το ποσοστό των καινούργιων εγχειρημάτων που είναι B2B, παρέμεινε σταθερό σε 17,3% το 2017, από 17,6% το 2016. Από την άλλη ο τομέας της μεταποίησης παρουσιάζονται ελλειπείς επιδόσεις καθώς από το 2009 και μετά τα επιχειρηματικά εγχειρήματα μειώθηκαν από 36,4% σε 16,4% το 2013 και τελικά κυμάνθηκαν σε 24,1% το 2017. Οι υπηρεσίες προς καταναλωτές παρουσιάζουν σταδιακή αύξηση από το 2009 μέχρι και το 2014, από 36,4% σε 53,5%, αν και στην συνέχεια μειώθηκαν σε 47,0% το 2015, και αυξήθηκαν ξανά φτάνοντας στο 54,6% το 2017 (Διάγραμμα 3.5) (IOBE, 2018).

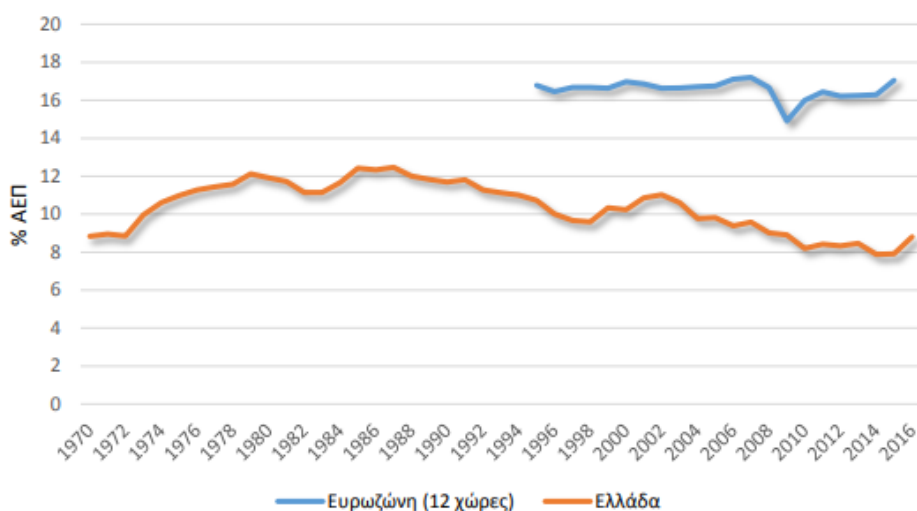

Εικόνα 3-5: Διαχρονική εξέλιξη της κλαδικής κατανομής των νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων στην Ελλάδα (% επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων)

Πηγή: IOBE, 2018

3.8. Οι κλάδοι των επιχειρήσεων που άντεξαν στην οικονομική κρίση

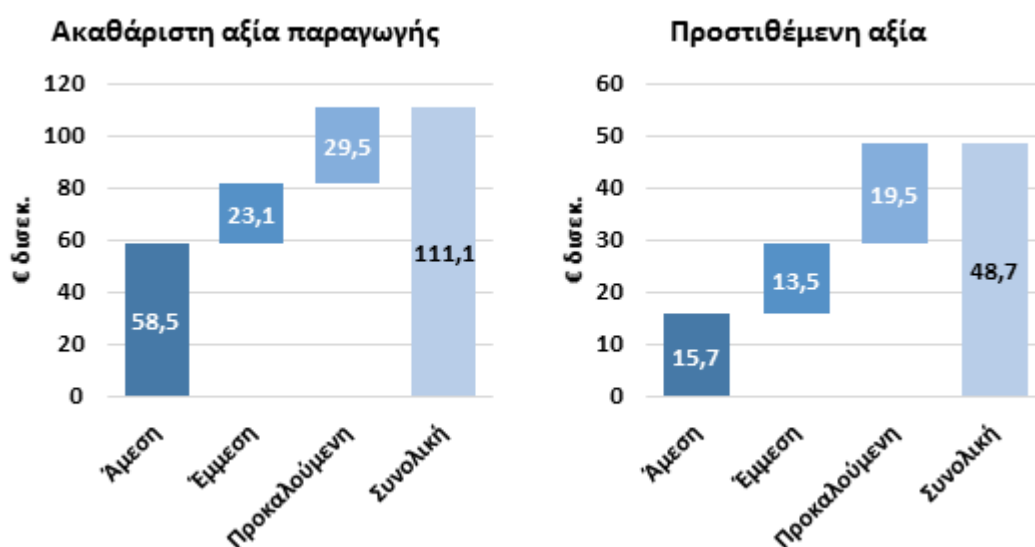
Η μεταποιητική βιομηχανία, επηρεάστηκε σημαντικά κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης, καθώς οδήγησε σε περαιτέρω συρρίκνωση των δευτερευουσών βιομηχανικών δραστηριοτήτων, αποθάρρυνε τις επενδύσεις, και οδήγησε αρκετές επιχειρήσεις να μετεγκατασταθούν σε άλλη χώρα. Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετώπισαν κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν τα υψηλά επίπεδα φορολογίας, οι υψηλές ασφαλιστικές εισφορές, η πολυπλοκότητα στο σύστημα δικαιοσύνης, η έντονη γραφειοκρατία, το ασαφές χωροταξικό πλαίσιο, οι ανεπαρκείς υποδομές, οι δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας και η απουσία παραγωγικής διαδικασίας. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των μεταποιητικών επιχειρήσεων, έχει μειωθεί σημαντικά στην χώρα με την πάροδο των ετών της οικονομικής ύφεσης, καθώς πριν από την οικονομική ύφεση είχε φτάσει στο 10,0% του ΑΕΠ (διάστημα 2001-2008), ενώ στην περίοδο των ετών της οικονομικής ύφεσης έφτασε το 8,4% του ΑΕΠ (περίοδος 2009-2016). Τα ποσοστά αυτά είναι αρκετά χαμηλά, συγκριτικά με τον μέσο όρο της ΕΕ (16,8% το 2001-2008 και 16,0% το 2009-2016). Παρ' όλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι έχει καταγραφεί αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους από το 2014 από 8% σε 8,5% το 2016 (Διάγραμμα 3.6.) (IOBE, 2017).

Εικόνα 3-6: Εξέλιξη ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της μεταποιητικής βιομηχανίας, 1970-2016

Πηγή: IOBE, 2017

Τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας του IOBE (2017) σχετικά με την συμβολή της μεταποιητικής βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη, δείχνουν ότι η συνολική επίδραση του κλάδου στην εγχώρια ετήσια ακαθάριστη αξία παραγωγής ξεπερνά σε όγκο, τα 111 δις € (Διάγραμμα 3.7) και ότι για κάθε 1 € που παράγεται από την μεταποίηση, στην συνολική ακαθάριστη αξία παραγωγής της ελληνικής οικονομίας προστίθενται πάνω από 1,9 € στην οικονομία. Η συμβολή της βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη, γίνεται μέσω της ενίσχυσης της οικονομικής δραστηριότητας στο χονδρικό εμπόριο, στις τραπεζικές εργασίες και στην παροχή υπηρεσιών λογιστών, δικηγόρων και άλλων συμβούλων. Τα δεδομένα αφορούν το έτος 2014 και φαίνονται στο διάγραμμα 3.7. (IOBE, 2017).

Εικόνα 3-7: Επίδραση μεταποιητικής βιομηχανίας στην ακαθάριστη και στην προστιθέμενη αξία παραγωγής

Πηγή: IOBE, 2017

Η συνολική επίδραση είναι μεγαλύτερη για τους τομείς της διαχείρισης ακινήτων (πάνω από 8 δις €), του χονδρικού εμπορίου (3,8 δις €), των ξενοδοχείων και υπηρεσιών καταλυμάτων και εστίασης (3,7 δις €) και των τραπεζών (3 δις €). Μικρότερη είναι η συνολική επίδραση των τομέων του εμπορίου οχημάτων και των τηλεπικοινωνιών, η οποία δεν ξεπερνά το 1 δις € (Διάγραμμα 3.8) (IOBE, 2017).

Εικόνα 3-8: Επίδραση ανά κλάδο

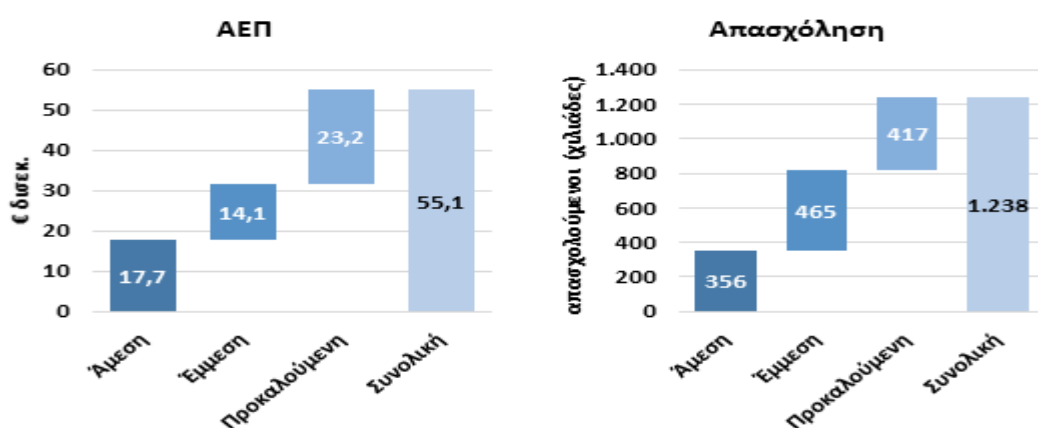
Πηγή: IOBE, 2017

Αναφορικά με την συμβολή του μεταποιητικού τομέα στο ΑΕΠ της Ελλάδας, αυτή υπερβαίνει τα 55 δις €, δηλαδή περίπου το 31% του ΑΕΠ. Αυτό σημαίνει ότι για κάθε €1 που παράγεται από τις μεταποιητικές επιχειρήσεις, στο ΑΕΠ της Ελλάδας προστίθεται περίπου €1, ενώ για κάθε €1 άμεσης συνεισφοράς της μεταποίησης στο ΑΕΠ της Ελλάδας, προστίθενται συνολικά στο ΑΕΠ της χώρας πάνω από €3,1. Οι ισχυρότερες συνολικές επιδράσεις της μεταποίησης στο ΑΕΠ προέρχονται από τις δραστηριότητες παραγωγής τροφίμων (33%), πετρελαιοειδών (20%) και βασικών μετάλλων (7%). Στο 6% καταγράφεται η συνεισφορά για τους κλάδους μεταλλικών προϊόντων και ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών μηχανημάτων, ενώ στο 4% για τους κλάδους οχημάτων και επισκευών, χαρτιού και εκτυπώσεων και μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων. Η συνεισφορά των τομέων πλαστικών, υφασμάτων, ξύλου και επίπλου και των φαρμακευτικών προϊόντων είναι 3% (IOBE, 2017).

Σε ότι αφορά την συμβολή στην απασχόληση, στον μεταποιητικό κλάδο απασχολήθηκαν 356 χιλ. άτομα, το οποίο αντιστοιχεί σε συνεισφορά κατά το 1/3 στην συνολική απασχόληση στην Ελλάδα. Η μεγαλύτερη επίδραση εδώ, εντοπίζεται στους τομείς της γεωργίας, του εμπορίου, των υπηρεσιών λογιστών/δικηγόρων, των ξενοδοχείων και της εστίασης. Συγκεκριμένα στον τομέα της γεωργίας απασχολήθηκαν πάνω από 100.000 άτομα, στον τομέα του λιανικού

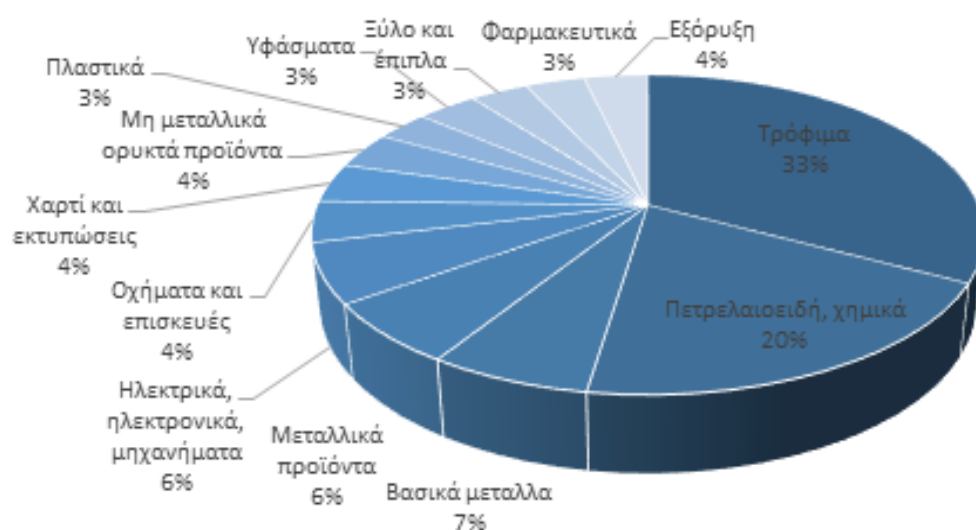
εμπορίου σχεδόν 100.000 άτομα και στον τομέα του χονδρικού εμπορίου σχεδόν 80.000 άτομα (IOBE, 2017).

Η επίδραση της μεταποιητικής βιομηχανίας στο ΑΕΠ και στην απασχόληση απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3.9., ενώ στο Διάγραμμα 3.10. παρουσιάζεται η επίδραση στο ΑΕΠ ανά κλάδο και στο Διάγραμμα 3.11, παρουσιάζεται η επίδραση στην απασχόληση ανά κλάδο (IOBE, 2017).

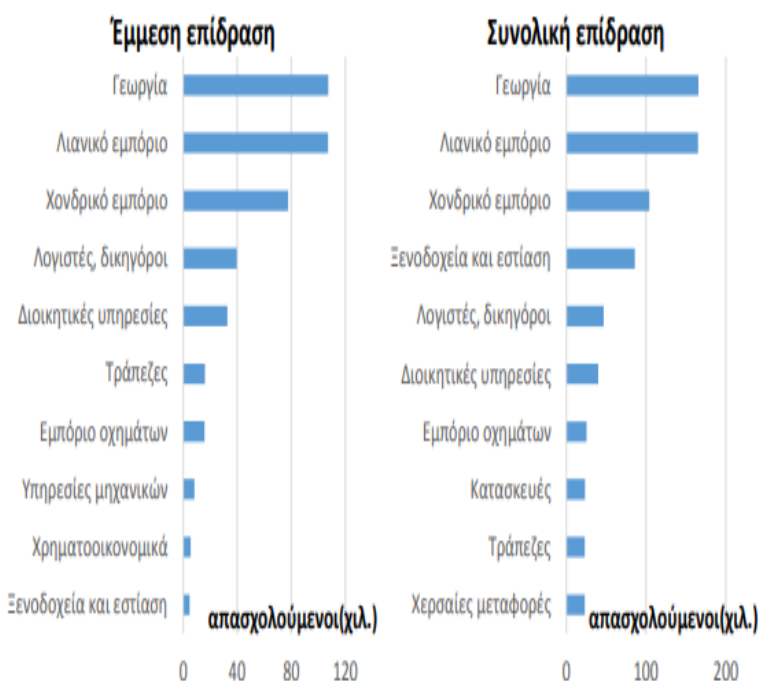
Εικόνα 3-9: Συμβολή στο ΑΕΠ και την απασχόληση

Πηγή: IOBE, 2017

Εικόνα 3-10: Συνεισφορά επιμέρους μεταποιητικών κλάδων στην συνολική επίδραση της μεταποίησης στο ΑΕΠ

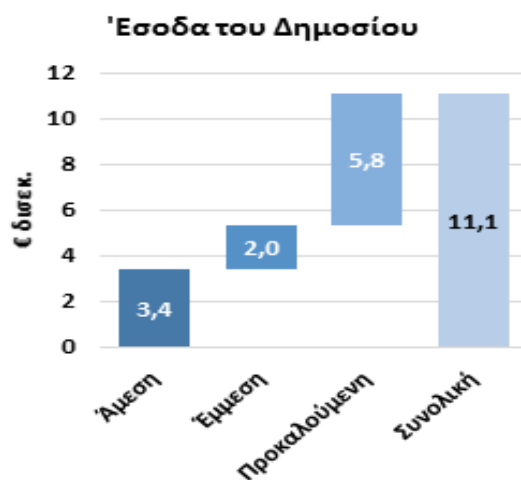
Πηγή: IOBE, 2017

Εικόνα 3-11: Συμβολή ανά τομέα στην απασχόληση

Πηγή: IOBE, 2017

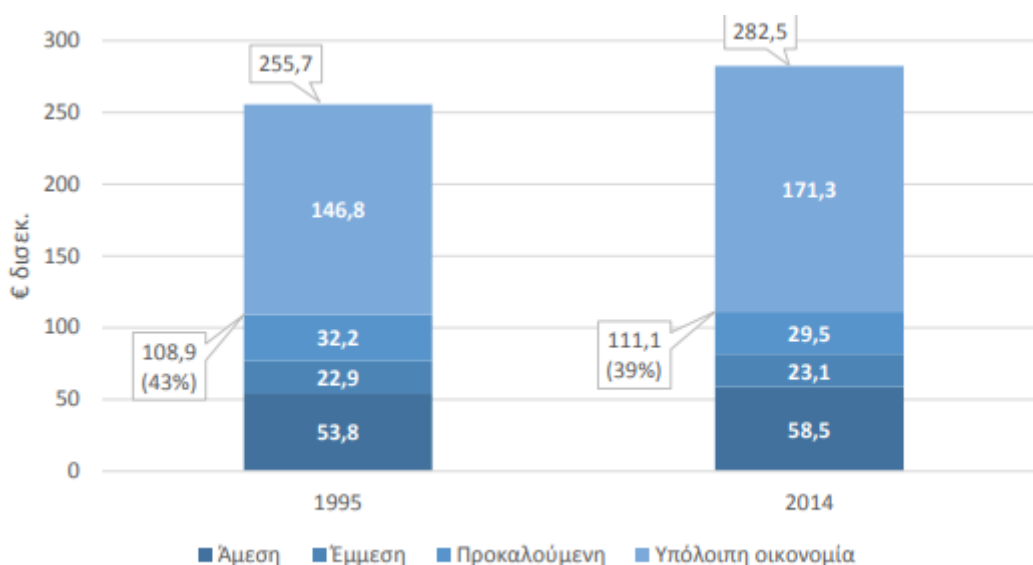
Ο τομέας της μεταποίησης συνεισφέρει επίσης σημαντικά στα δημόσια έσοδα, μέσω της πληρωμής φόρων καθώς και ασφαλιστικών εισφορών, και εκτιμάται σε 3,4 δις €, ενώ η συνολική επίδραση του τομέα στα δημόσια έσοδα υπερβαίνει τα €11,1 δις €. Αυτό σημαίνει ότι για κάθε €1 που συνεισφέρει άμεσα η μεταποίηση σε φόρους και εισφορές, στα έσοδα του Δημοσίου προστίθενται συνολικά 3,3 δις € στην οικονομία (IOBE.2017) (Διάγραμμα 3.12).

Εικόνα 3-12: Επίδραση μεταποιητικού κλάδου στα έσοδα του δημοσίου

Πηγή: IOBE, 2017

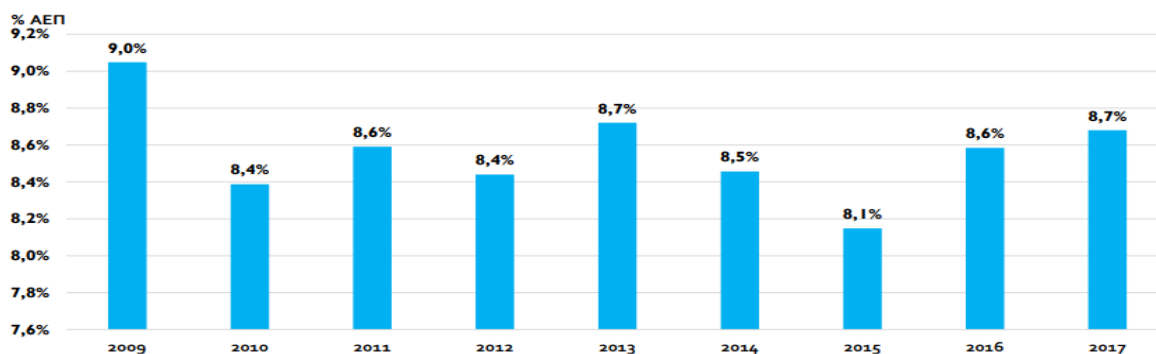
Πολύ σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι ο κλάδος έχει διαχρονικά αυξήσει την συμβολή του στο ΑΕΠ και στην οικονομία γενικά. Ο IOBE (2017) παρέχει στοιχεία σύγκρισης μεταξύ των ετών 1995 και 2014. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, η συνολική επίδραση του τομέα της μεταποίησης στην ετήσια ακαθάριστη αξία παραγωγής της ελληνικής οικονομίας, αυξήθηκε ως απόλυτο μέγεθος από 109 δις € το 1995, σε 111 δις € το 2014, ωστόσο ως ποσοστό της συνολικής ακαθάριστης αξίας παραγωγής μειώθηκε από 43% το 1995 σε 39% το 2014 (Διάγραμμα 3.13) (IOBE, 2017).

Εικόνα 3-13: Επίδραση του μεταποιητικού κλάδου στην ακαθάριστη αξία παραγωγής, 1995 και 2014

Πηγή: IOBE, 2017

Σύμφωνα με πιο πρόσφατα τα οποία αφορούν και την περίοδο της οικονομικής ύφεσης, το μερίδιο της μεταποίησης στο ΑΕΠ, μειώθηκε μετά το 2009 από 9% του ΑΕΠ, σε 8,4% το 2010, και ακολουθώντας μια αυξομείωση μεταξύ των ετών 2010-2015, μειώθηκε περαιτέρω σε 8,1% το 2017. Παρ' όλα αυτά είναι θετικό το γεγονός ότι έκτοτε αυξήθηκε σε 8,6% το 2016 και οριακά σε 8,7% το 2017, αν και ακόμα δεν έχει καταφέρει να φτάσει στα επίπεδα προ του 2009, δηλαδή στα επίπεδα στα οποία είχε κυμανθεί πριν από την οικονομική ύφεση στην Ελλάδα, αλλά και ούτε έχει καταφέρει να ξεπεράσει τον μέσο όρο της ΕΕ (Διάγραμμα 3.14). Συνολικά μεταξύ των ετών 2009-2014, η μείωση της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας της μεταποίησης ήταν 26,6%, ενώ η τρέχουσα αύξηση των τελευταίων ετών φτάνει μόλις στο 3% για την περίοδο 2014-2017 (IOBE, 2018).

Εικόνα 3-14: Η συμβολή του μεταποιητικού κλάδου στο Ελληνικό ΑΕΠ, στην περίοδο 2009-2017

Πηγή: IOBE, 2018

Οι κλάδοι, οι οποίοι παρουσίασαν καλύτερες επιδόσεις και μεγαλύτερη ανθεκτικότητα, ήταν το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, οι επισκευές οχημάτων, οι μεταφορές, η διαμονή, το φαγητό και οι υπηρεσίες. Το μερίδιο αυτών στην συνολική συνεισφορά, αν και μειώθηκε από 24,0% το 2009, σε 22,6% το 2014 και σε 21,8 % το 2017, παρέμεινε το υψηλότερο μεταξύ όλων των κλάδων. Το μερίδιο της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας παρουσίασε επίσης από τις μεγαλύτερες αυξήσεις, από 13,7% το 2009 σε 19,7% το 2014 και σε 20,4 % το 2017. Οι σωρευτικές μεταβολές στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης ήταν θετικές μόνο για τους κλάδους της γεωργίας, δασοκομίας και αλιείας (17,9%), και της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (17,7%), ενώ για όλους τους υπόλοιπους κλάδους ήταν αρνητική, με την μεγαλύτερη πτώση να καταγράφεται στις κατασκευές (-46,8%) και στην ενημέρωση – επικοινωνία (-42,3%). Άλλοι κλάδοι που παρουσίασαν σημαντικά αρνητικές επιδόσεις στην ίδια περίοδο ήταν οι χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες (-35,6%) και ο τομέας ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός (-30, 1%) (IOBE, 2018). Τα δεδομένα για όλους τους κλάδους φαίνονται στον Πίνακα 3.4.

Πίνακας 3.4: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ανά κλάδο, μεταβολές 2009-2017.

ΤΟΜΕΑΣ	εκατ. €			μερίδια κλάδων			σωρευτικές % μεταβολές		
	2009	2014	2017	2009	2014	2017	% 2009-2014	% 2014-2017	% 2009-2017
A: Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	6.816,0	7.801,4	8.034,5	3,7%	5,4%	5,5%	14,5%	0,0%	17,9%
B-C: Μεταποίηση	16.726,5	12.274,8	12.643,5	9,1%	8,4%	8,7%	-26,6%	3,0%	-24,4%
D: Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός	2.673,8	1.765,3	1.870,0	1,4%	1,2%	1,3%	-34,0%	6,9%	-30,1%
E: Νερό, διαχείριση αποβλήτων, λύματα	2.799,5	1.971,1	2.062,3	1,5%	1,4%	1,4%	-39,6%	4,6%	-26,3%
F: Κατασκευές	10.669,2	4.760,8	5.678,2	5,8%	3,3%	3,9%	-55,4%	19,3%	-46,8%
G-I: Χονδρικό, λιανικό εμπόριο, επισκευές οχημάτων, μεταφορές, διαμονή, φαγητό, υπηρεσίες	44.399,8	32.848,8	31.863,9	24,0%	22,6%	21,8%	-26,0%	3,0%	-28,2%
J: Ενημέρωση, επικοινωνία	8.322,6	5.155,5	4.804,2	4,5%	3,5%	3,3%	-38,1%	6,8%	-42,3%
K: Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	10.483,4	7.476,6	6.748,1	5,7%	5,1%	4,6%	-28,7%	9,7%	-35,6%
L: Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	25.305,3	28.687,6	29.775,9	13,7%	19,7%	20,4%	13,4%	8,8%	17,7%
M-N: Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές, διοικητικές, υποστηρικτικές δραστηριότητες	11.642,6	6.361,6	6.788,5	6,3%	4,4%	4,6%	-45,4%	6,7%	-41,7%
O-Q: Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα	36.464,0	30.729,0	30.078,5	19,7%	21,1%	20,6%	-15,7%	2,1%	-17,5%
R-U: Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	8.384,0	5.641,6	5.697,2	4,5%	3,9%	3,9%	-32,7%	1,0%	-32,0%
ΣΥΝΟΛΟ	184.686,7	145.474,1	146.044,8	100,0%	100,0%	100,0%	-21,2%	0,4%	-20,9%

Πηγή: IOBE, 2018

Σε ότι αφορά την συμβολή στην απασχόληση, αν και μειώθηκε για όλους τους κλάδους στην περίοδο 2009-2014, κατόπιν αυξήθηκε στους περισσότερους από αυτούς για την περίοδο 2014-2017. Πιο αναλυτικά, κατά την περίοδο 2009-2014, οι μεγαλύτερες μειώσεις καταγράφονται στους κλάδους των κατασκευών (-59,1%), της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (-53,6%), στην μεταποίηση (-38,5%), στις τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (-27,7%) και στον τομέα νερό, διαχείριση αποβλήτων, λύματα (-25,1%). Αντίστοιχα οι μικρότερες μειώσεις σημειώθηκαν στους τομείς ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός (-3,6%), επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές, υποστηρικτικές δραστηριότητες (-9,7%) και στην γεωργία-δασοκομία-αλιεία (-9,9%) (Πίνακας 3.5.).

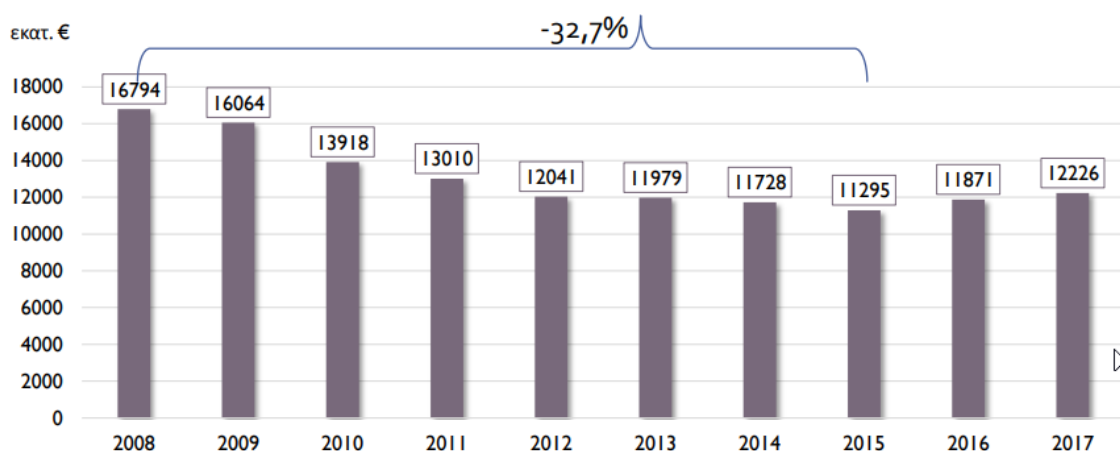
Για την περίοδο 2014-2017, οι τομείς που συνέχισαν να παρουσιάζουν μείωση ήταν ο τομέας γεωργία-δασοκομία-αλιεία (-5,5%), οι κατασκευές (-1,6%), οι χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες (-0,3%), η διαχείριση ακίνητης περιουσίας (-1,3%) και ο τομέας στις τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (-1,6%). Οι υπόλοιποι τομείς παρουσίασαν αύξηση, με τα μεγαλύτερα ποσοστά να καταγράφονται στους τομείς νερό, διαχείριση αποβλήτων, λύματα (19,8%), ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός (14,2%), ενημέρωση επικοινωνία (14%) και μεταποίηση (13%). Τα δεδομένα και για τις δύο χρονικές περιόδους, δηλαδή 2009-2014 και 2014-2017 παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.5. Συνολικά παρατηρείται ότι η συμβολή στην απασχόληση έχει βελτιωθεί περισσότερο την τελευταία τριετία, σε σύγκριση με την συμβολή στο ΑΕΠ, η οποία παραμένει αρνητική για αρκετούς κλάδους.

Πίνακας 3.5: Απασχόληση ανά κλάδο, μεταβολές 2009-2014 και 2014-2017

	2009	2014	2017	2009	2014	2017	% 2009-2014	% 2014-2017
A: Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	532,9	479,9	453,4	11,7%	13,6%	12,1%	-9,9%	-5,5%
B-C: Μεταποίηση	533,1	327,7	370,2	11,7%	9,3%	9,9%	-38,5%	13,0%
D: Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός	28,5	27,5	31,4	0,6%	0,8%	0,8%	-3,6%	14,2%
E: Νερό, διαχείριση αποβλήτων, λύματα	30,5	22,8	27,4	0,7%	0,6%	0,7%	-25,1%	19,8%
F: Κατασκευές	370,7	151,6	149,3	8,1%	4,3%	4,0%	-59,1%	-1,6%
G-I: Χονδρικό-λιανικό εμπόριο, επισκευές οχημάτων, μεταφορές, διαμονή, φαγητό, υπηρεσίες	1.365,6	1.094,3	1.218,2	30,0%	30,9%	32,5%	-19,9%	11,3%
J: Ενημέρωση και επικοινωνία	87,6	76,3	87,0	1,9%	2,2%	2,3%	-12,9%	14,0%
K: Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	114,6	93,0	92,8	2,5%	2,6%	2,5%	-18,8%	-0,3%
L: Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	8,5	3,9	3,9	0,2%	0,1%	0,1%	-53,6%	-1,3%
M-N: Επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές, υποστηρικτικές δραστηριότητες	309,9	279,7	294,9	6,8%	7,9%	7,9%	-9,7%	5,4%
O-Q: Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία, κοινωνική μέριμνα	940,2	810,5	858,0	20,6%	22,9%	22,9%	-13,8%	5,9%
R-U: Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	234,1	169,1	166,5	5,1%	4,8%	4,4%	-27,7%	-1,6%
	4.556,0	3.536,3	3.752,7	100,0%	100,0%	100,0%	-22,4%	6,1%

Πηγή: IOBE, 2018

Οι επενδύσεις στον επιχειρηματικό τομέα επλήγησαν επίσης σοβαρά κατά την διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, κυρίως λόγω της έλλειψης χρηματοδότησης και ρευστότητας στις επιχειρήσεις. Οι επενδύσεις στην μεταποίηση παρουσίασαν δραματική κάθοδο μεταξύ των ετών 2009 και 2015, όπου στην συνέχεια άρχισαν να ανακάμπτουν οριακά. Πιο αναλυτικά, οι επενδύσεις έπεσαν από 16,7 εκ. € το 2008 σε 11,2 εκ. € το 2015, ενώ το 2017 αυξήθηκαν μόλις σε 12,2 εκ. €. Η συνολική πτώση που καταγράφεται συνολικά στην περίοδο 2008-2015 είναι -32,7 %, ενώ η άνοδος στην περίοδο 2015-2017 είναι +8,2% (IOBE, 2018). Τα δεδομένα απεικονίζονται στο Διάγραμμα 3.15.

Εικόνα 3-15: Αξία επενδύσεων στον κλάδο της μεταποίησης, 2008-2017

Πηγή: IOBE, 2018

Τα οικονομικά στοιχεία των επιχειρήσεων στην Ελλάδα επηρεάστηκαν αρνητικά όπως είναι αναμενόμενο με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία. Στην μεταποίηση ο κύκλος εργασιών παρουσίασε μείωση κατά -12,5 % στην περίοδο 2000-2016, ενώ τα ίδια κεφάλαια μειώθηκαν στην ίδια περίοδο κατά 22,6%, δείχνοντας πόσο πολύ επηρεάστηκε η ρευστότητα των επιχειρήσεων κατά την περίοδο της ύφεσης. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι μεταξύ των ετών 2014-2016 έχει καταγραφεί οριακή αύξηση μόλις 1,2% (IOBE, 2018).

Αναφορικά με τις οικονομικές επιδόσεις και τους καλύτερους κλάδους (IOBE, 2018):

1. Μικτό περιθώριο κέρδους: σε ότι αφορά τους πέντε κλάδους με την υψηλότερη απόδοση για το 2016, αυτοί είναι τα μηχανήματα και είδη εξοπλισμού (56,8%), η κατασκευή επίπλων και λοιπά (38,0%), οι εκδόσεις –εκτυπώσεις (37,8%), τα προϊόντα καπνού (36,4%) και οι Η/Υ και οπτικά προϊόντα (35,8%). Σε σύγκριση με το 2009, οι κλάδοι με την χειρότερη επίδοση μικτού περιθωρίου κέρδους είναι ίδιοι, ενώ μεταξύ

αυτών με την καλύτερη επίδοση εμφανίζονται (πιο τεχνολογικά εξελιγμένοι) κλάδοι όπως Η/Υ και οπτικά προϊόντα και Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού.

2. Μέσος κύκλος εργασιών: σε ότι αφορά τους πέντε κλάδους με την υψηλότερη απόδοση για το 2016, αυτοί είναι οι Η/Υ και τα προϊόντα οπτάνθρακα, διύλιση πετρελαίου (386,8 εκ. €), τα προϊόντα Καπνού (81,4 εκ. €), τα βασικά μέταλλα (59,3 εκ. €), η άντληση αργού πετρελαίου (26,8 εκ. €) και τα μεταλλικά μεταλλεύματα (17,5 εκ. €).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία μελέτησε την συμβολή της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, δίνοντας έμφαση σε επιχειρήσεις και τομείς που ήταν περισσότεροι ανθεκτικοί και αναπτύχθηκαν.

Η επιχειρηματικότητα έχει γίνει ο κινητήριο μοχλός της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι τρεις σημαντικότεροι δίαυλοι μέσω των οποίων η επιχειρηματικότητα μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη είναι η δημιουργία καινοτομίας, η διάδοση της καινοτομίας και ο ανταγωνισμός. Η δημιουργία καινοτομίας συνεπάγεται αυξανόμενη ποικιλία στην αγορά, με την εισαγωγή νέων γνώσεων στην οικονομία, ενώ εξίσου σημαντική είναι και η διάδοση της καινοτομίας από τους επιχειρηματίες που βλέπουν ευκαιρίες και προσπαθούν να καλύψουν τα κενά στην αγορά. Παράλληλα, η είσοδος νέων επιχειρήσεων στην ίδια βιομηχανία, προκαλεί βελτίωση της παραγωγικότητας, εντείνοντας τον ανταγωνισμό στην αγορά παραγωγής.

Ωστόσο σε περιόδους οικονομικής στενότητας, η επιχειρηματικότητα επηρεάζεται έντονα και η Ελλάδα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού. Στην Ελλάδα η οικονομική ύφεση έχει ξεκινήσει από το 2009, και μέχρι σήμερα, έχει καταγραφεί μόνο μικρή πρόοδος ανάπτυξης. Πολλές οικονομικές εξελίξεις έλαβαν χώρα, στην περίοδο αυτή, όπως οι προσπάθειες της κυβέρνησης να περισώσουν την ελληνική οικονομία. Για το σκοπό αυτό, η χώρα έλαβε μια σειρά δανείων μέσω προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, τα οποία ωστόσο συνοδεύτηκαν από μέτρα λιτότητας και πολλές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Τα μέτρα αυτά είχαν σημαντικές συνέπειες στο διαθέσιμο εισόδημα καθώς και πολλές κοινωνικές επιπτώσεις. Οι συνέπειες των αντιμέτρων ήταν επίσης καταστροφικές για την πραγματική οικονομία.

Τα αντίμετρα αυτά επιδείνωσαν τις συνθήκες εργασίας, ιδίως στους νέους 15-24 ετών, η οποία έφτασε το 51,9% το 2016. Η δραματική άνοδος της ανεργίας οδήγησε σε διαρροή εγκεφάλων προς το εξωτερικό, όπου πολλοί νέοι, οι οποίοι ήταν καλά μορφωμένοι, μετανάστευσαν για οικονομικούς σκοπούς, επηρεάζοντας δραματικά την παραγωγικότητα της χώρας. Παράλληλα η έντονη αβεβαιότητα του οικονομικού περιβάλλοντος, καθώς και η πιστωτική στενότητα, η δυσκολία εξεύρεσης χρηματοδότησης και οι μεγάλες φορολογικές επιβαρύνσεις επηρέασαν αρκετά αρνητικά την επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων στην

Ελλάδα. Ο δείκτης επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων μειώθηκε δραματικά από 9.9% το 2008, σε 4,8% το 2017. Μεταξύ αυτών που ξεκίνησαν νέες επιχειρήσεις τα μόνο το 1/5 θεώρησε ότι προσέφερε κάτι νέο και καινοτόμο στην αγορά. Η χαμηλή καινοτομικότητα των νέων εγχειρημάτων σίγουρα συνδέεται και με το γεγονός ότι οι νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες εντοπίζονται πρωτίστως στους τομείς υπηρεσιών προς τον καταναλωτή, όπου η καινοτομία προϊόντος ή διεργασιών είναι εκ φύσεως αρκετά πιο περιορισμένη. Η χαμηλή καινοτομικότητα μπορεί επίσης να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι πολλές νέες επιχειρήσεις ξεκίνησαν την λειτουργία τους λόγω ανάγκης (το 29,1% των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων) επειδή τα άτομα δεν είχαν άλλες επιλογές εργασίας.

Επιπρόσθετα, όπως φάνηκε επίσης από τα δεδομένα του IOBE, υπάρχει σημαντική έλλειψη πηγών χρηματοδότησης, κυρίως χρηματοδότησης που προέρχεται από τον τραπεζικό τομέα. Τα άτομα του οικογενειακού περιβάλλοντος, καθώς και οι πόροι από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ, φαίνεται να είναι οι βασικές πηγές χρηματοδότησης των νέων εγχειρημάτων σήμερα. Ο πρωτογενής τομέας παρουσίασε σημαντική αύξηση των νέων εγχειρημάτων, αν και αυτή τελικά αποδείχθηκε ευκαιριακή, ενώ στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας, είτε καταγράφηκε σταθερότητα με οριακή επιδείνωση, είτε μείωση των νέων εγχειρημάτων.

Η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα επηρεάστηκε επίσης αρνητικά, καθώς πολλές επιχειρήσεις, κυρίως ΜΜΕ δεν κατάφεραν να ανταπεξέλθουν στο δύσκολο οικονομικό περιβάλλον. Περίπου 310 χιλιάδες άτομα στην Ελλάδα προχώρησαν σε διακοπή της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας κυρίως λόγω έλλειψης κερδοφορίας, δύσκολου ή ανεπαρκούς θεσμικού πλαισίου και έντονης γραφειοκρατίας. Παρ' όλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας στην Ελλάδα, έχει παρουσιάσει αύξηση, από 30,5% το 2014, σε 37% το 2017, το οποίο είναι μια θετική εξέλιξη, και αναμένεται να ενισχύσει το επίπεδο καινοτομίας στην χώρα, συμβάλλοντας περισσότερο στην οικονομική ανάπτυξη.

Ειδικότερα η μεταποιητική βιομηχανία, επηρεάστηκε σημαντικά κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης, η οποία οδήγησε σε περαιτέρω συρρίκνωση των δευτερευουσών βιομηχανικών δραστηριοτήτων, αποθάρρυνε τις επενδύσεις, και οδήγησε αρκετές επιχειρήσεις να μετεγκατασταθούν σε άλλη χώρα. Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν από τις επιχειρήσεις κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν τα υψηλά επίπεδα φορολογίας, οι υψηλές ασφαλιστικές εισφορές, η πολυπλοκότητα στο σύστημα δικαιοσύνης, η έντονη γραφειοκρατία, το ασαφές χωροταξικό πλαίσιο, οι ανεπαρκείς

υποδομές, οι δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας και η απουσία παραγωγικής διαδικασίας. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των μεταποιητικών επιχειρήσεων, έχει μειωθεί σημαντικά στην χώρα με την πάροδο των ετών της οικονομικής ύφεσης, φτάνοντας από 10% του ΑΕΠ στο 8,4% του ΑΕΠ το 2016.

Παράλληλα η συμβολή του τομέα στην οικονομία μειώθηκε μετά το 2009 από 9% του ΑΕΠ σε 8,1% το 2015, όπου και έχει σημειωθεί μικρή ανάκαμψη κατά 3 % το 2014-2017. Οι κλάδοι που παρουσίασαν την μεγαλύτερη ανθεκτικότητα εδώ ήταν το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, οι επισκευές οχημάτων, οι μεταφορές, η διαμονή, το φαγητό και οι υπηρεσίες.

Σε ότι αφορά την συμβολή στην απασχόληση, αν και μειώθηκε για όλους τους κλάδους στην περίοδο 2009-2014, κατόπιν αυξήθηκε στους περισσότερους από αυτούς για την περίοδο 2014-2017, με τις μεγαλύτερες αυξήσεις να σημειώνονται στους τομείς νερό, διαχείριση αποβλήτων, λύματα, ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός, κλιματισμός, ενημέρωση επικοινωνία και μεταποίηση.

Στην μεταποίηση ο κύκλος εργασιών παρουσίασε μείωση κατά -12,5 % στην περίοδο 2000-2016, ενώ τα ίδια κεφάλαια μειώθηκαν στην ίδια περίοδο κατά 22,6%, δείχνοντας πόσο πολύ επηρεάστηκε η ρευστότητα των επιχειρήσεων κατά την περίοδο της ύφεσης. Μικρή ανάκαμψη παρατηρείται και εδώ μεταξύ των ετών 2014-2016, κατά 2,1%.

Οι κλάδοι της οικονομίας με τις καλύτερες επιδόσεις, όσο αφορά το μικτό περιθώριο κέρδους ήταν τα μηχανήματα και είδη εξοπλισμού, η κατασκευή επίπλων, οι εκδόσεις –εκτυπώσεις, τα προϊόντα καπνού, και οι Η/Υ και οπτικά προϊόντα. Οι κλάδοι αυτοί, διατήρησαν τις καλές οικονομικές τους επιδόσεις, καθ' όλη την διάρκεια της ύφεσης, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, λόγω του ότι είναι τεχνολογικά εξελιγμένοι.

Συνοψίζοντας, η Ελλάδα μέχρι σήμερα έχει σημειώσει μόνο μικρή πρόοδο οικονομικής ανάπτυξης, και η συμβολή της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων είναι αρκετά μικρή λόγω του αβέβαιου οικονομικού περιβάλλοντος. Οι αρχές της χώρας θα πρέπει να προωθήσουν ένα ευνοϊκό επιχειρηματικό κλίμα, παρέχοντας χρηματοδοτική στήριξη στις νέες επιχειρήσεις, ώστε αυτές να μπορέσουν να αναπτυχθούν περαιτέρω και να μπορέσουν να συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βαρουφάκης Γ., Πατώκος Γ., Τσερκέζης Λ., Κουτσοπέτρος Χ. (2011). *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*. ΙΝΕ & Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών εξελίξεων

Ζιγκιρίδης Ε. (2008). *Οργάνωση και Διοίκηση Επιχειρήσεων*. Αθήνα: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων

Κολλίντζας Γ., Ψαλιδόπουλος Μ., Καραμούζης Ν., Χαρδούβελης Γ., (2009). Η κρίση του 2007-2009: τα αίτια, η αντιμετώπιση και οι προοπτικές. *Eurobank Research. Διευθυνση Οικονομικών Μελετών & Προβλέψεων*. Τόμος IV, τεύχος 8

Κορρές Γ. (2015). *Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Ράπανος Δ., (2013). *Οικονομική Κρίση και Κρίση θεσμών. Η περίπτωση της Ελλάδας. Πρακτικά εκδήλωσης του ΚΕΒΕ και ΟΠΕΚ με θέμα «Η οικονομική κρίση και οι πολιτικές για την ανάπτυξη»*

Τερζίδης Κ. (2015). *Μάνατζμεντ*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική ΕΠΕ

Ξένη

Aparicio, S., Urbano, D., & Audretsch, D. (2016). Institutional factors, opportunity entrepreneurship and economic growth: Panel data evidence. *Technological Forecasting and Social Change*, 102, 45-61.

Arapoglou, V., & Gounis, K. (2015). Poverty and homelessness in Athens: governance and the rise of an emergency model of social crisis management.

Audretsch, D. B. (1995). *Innovation and industry evolution*. Mit Press.

- Bosma, N., Content, J., Sanders, M., & Stam, E. (2018). Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Business Economics*, 1-17.
- Brown, C., & Medoff, J. (1989). The employer size-wage effect. *Journal of political Economy*, 97(5), 1027-1059.
- Campbell, N., & Mitchell, D. T. (2012). A (partial) review of entrepreneurship literature across disciplines. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 1(2), 183-199.
- Carree, M. A., & Thurik, A. R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth. In *Handbook of entrepreneurship research* (pp. 557-594). Springer, New York, NY.
- Chaston, I (2010). Entrepreneurial management in small firms. (pp. 53–72). London: Sage Publications
- Colasanti, F. (2016). Financial Assistance to Greece: Three programmes. EPC Discussion Paper, Brussels, European Policy Centre.
- Cuervo, Á., Ribeiro, D., & Roig, S. (2007). Entrepreneurship: concepts, theory and perspective. Introduction. In *Entrepreneurship* (pp. 1-20). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Drucker, P. (2014). *Innovation and entrepreneurship*. NY: Routledge.
- Economou, M., Peppou, L. E., Souliotis, K., & Stylianidis, S. (2016). The impact of the economic crisis in Greece: Epidemiological perspective and community implications. In *Social and Community Psychiatry* (pp. 469-483). Springer, Cham
- Ericson, R., & Pakes, A. (1995). Markov-perfect industry dynamics: A framework for empirical work. *The Review of economic studies*, 62(1), 53-82.
- Fritsch, M., & Changoluisa, J. (2017). New business formation and the productivity of manufacturing incumbents: Effects and mechanisms. *Journal of Business Venturing*, 32(3), 237-259.
- Hardouvelis, G. A., Karalas, G., Karanastasis, D., & Samartzis, P. (2018). Economic Policy Uncertainty, Political Uncertainty and the Greek Economic Crisis.
- Hardouvelis, G., & Gkionis, I. (2016). A Decade Long Economic Crisis: Cyprus versus Greece. *Cyprus Economic Policy Review*, 10(2), 3-40.

- Hébert, R. F., & Link, A. N. (1989). In search of the meaning of entrepreneurship. *Small business economics*, 1(1), 39-49.
- Jovanovic, B. (1982). Selection and the Evolution of Industry. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 649-670.
- Karamanis, K., & Hyz, A. (2014). Flexible Working and Unemployment in Greece: An Analysis and Review of the Evidence. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(10), 533.
- Kentikelenis, A. Karanikolos M., Reeves A., McKee M., and Stuckler D. (2014). Greece's Health Crisis: From Austerity to Denialism. *The Lancet*, 383, No. 9918
- Klepper, S. (1996). Entry, exit, growth, and innovation over the product life cycle. *The American economic review*, 562-583.
- Kotsios, P., & Mitsios, V. (2013). Entrepreneurship in Greece: A way out of the crisis or a dive in?. *Research in Applied Economics*, 5(1), 22.
- Kouretas, G. P. (2015). *The Greek Debt Crisis: Origins and Implications*. Athens University of Economics and Business
- Kouretas, G. P., & Vlamis, P. (2010). The Greek crisis: causes and implications. *Panoeconomicus*, 57(4), 391-404.
- Kuratko, D.F. (2009). *Entrepreneurship, theory, process and practice*. (pp. 1–22). Nashville: South Western Publication
- Lafuente, E., Szerb, L., & Acs, Z. J. (2016). Country level efficiency and national systems of entrepreneurship: a data envelopment analysis approach. *The Journal of Technology Transfer*, 41(6), 1260-1283.
- Loveman, G., & Sengenberger, W. (1991). The re-emergence of small-scale production: an international comparison. *Small business economic*
- Matsaganis, M., Leventi, C., & Flevotomou, M. (2012). The crisis and tax evasion in Greece: what are the distributional implications?. In *CESifo Forum* (Vol. 13, No. 2, pp. 26-32). München: ifo Institut–Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München.

- Mavridis, S. (2018). Greece's Economic and Social Transformation 2008–2017. *Social Sciences*, 7(1), 9.
- Morgan, J., Orzen, H., Sefton, M., & Sisak, D. (2016). Strategic and natural risk in entrepreneurship: An experimental study. *Journal of Economics & Management Strategy*, 25(2), 420-454.
- Morris, M. H., Kuratko, D. F., & Covin, J. G. (2010). *Corporate entrepreneurship & innovation*. Cengage Learning.
- Nelson, R. M., Belkin, P., & Jackson, J. K. (2015). *The Greek debt crisis: Overview and implications for the United States*. Congressional Research Service.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), (1998), *Fostering Entrepreneurship*, Paris: OECD.
- Pappas, T. S., & Assimakopoulou, Z. (2012). Party patronage in Greece: Political entrepreneurship in a party patronage democracy. *Party patronage and party government in European democracies*, 144-162.
- Pratten, C. F. (1971). *Economies of scale in manufacturing industry*. University Press.
- Prieger, J. E., Bampoky, C., Blanco, L. R., & Liu, A. (2016). Economic growth and the optimal level of entrepreneurship. *World Development*, 82, 95-109.
- Rusu S., Isac F., Cureteanu R., Csorba L., (2012), Entrepreneurship and entrepreneur: A review of literature concepts, *African Journal of Business Management* Vol. 6(10), pp. 3570-3575
- Sahlman, W. A., & Stevenson, H. H. (1991). Introduction to the entrepreneurial venture. *Harvard Business School Press: Boston, Mass.*
- Schumpeter, J. (1942). Creative destruction. *Capitalism, socialism and democracy*, 825, 82-85.
- Schumpeter, J. A. (2000). Entrepreneurship as innovation. *Entrepreneurship: The social science view*, 51-75.

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of management review*, 25(1), 217-226.

Stam, E., Hartog, C., Van Stel, A., & Thurik, R. (2011). Ambitious entrepreneurship, high-growth firms and macroeconomic growth. *The dynamics of entrepreneurship: Evidence from global entrepreneurship monitor data*, 231-249.

Theodossiou, G., Rigas, I., Thanou, E., & Goulas, A. (2017, April). Financial crisis and brain drain: an investigation of the emigration intentions of Greek scientists. In *9th International Conference: "The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world"* (pp. 28-30).

Thomas, A. S., & Mueller, S. L. (2000). A case for comparative entrepreneurship: Assessing the relevance of culture. *Journal of international business studies*, 31(2), 287-301.

Van Stel, A., Carree, M., & Thurik, R. (2005). The effect of entrepreneurial activity on national economic growth. *Small business economics*, 24(3), 311-321.

Varoufakis, Y. (2017). *Adults in the Room: My Battle with Europe's Deep Establishment*. New York: Farrar, Straus and Giroux

Ville, F., & Berckvens, D. (2015). What do Eurozone academics think about EMU reform? On broad support and German exceptionalism. *Bruges Political Research Papers*, (41).

Weisbrot, M., Rosnick, D., & Lefebvre, S. (2015). The Greek economy: Which way forward. *Center for Economic and Policy Research Report*. Retrieved from <http://www.cepr.net/publications/reports/the-greek-economy-which-way-forward>.

Wennekers, S., & Thurik, R. (1999). Linking entrepreneurship and economic growth. *Small business economics*, 13(1), 27-56.

Wennekers, Sander (2006), *Entrepreneurship at Country Level; Economic and Non-Economic Determinants*, Rotterdam: ERIM

Διαδίκτυο

Βαγιάνος Δ., Βέττας Ν., Μεγήρ Κ. (2010). *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μια κρίσιμη συγκυρία*. Διαθέσιμο από http://users.uoi.gr/kammas/Meghir_et_al_2010.pdf

European Commission, (2009). COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT on the implementation of Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises. Διαθέσιμο από <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/10033/attachments/1/translations>

IOBE (2018). Ετήσια Έκθεση Επιχειρηματικότητα 2017-2018: Λιγότερα νέα εγχειρήματα, βελτίωση στις προοπτικές απασχόλησης. Διαθέσιμο από http://iobe.gr/docs/research/RES_02_21112018_REP_GR.pdf

IOBE (2018). Προκλήσεις και προοπτικές του τομέα μεταποίησης στην Ελλάδα: Στρατηγικές παρεμβάσεις για ανάπτυξη. Διαθέσιμο από https://hellenicproduction.org/wp-content/uploads/2018/12/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%99%CE%9F%CE%92%CE%95-RES_05_F_10122018_PRE_GR.pdf

OECD (2018). Financing SMEs and Entrepreneurs 2018 AN OECD SCOREBOARD. Διαθέσιμο από http://www.ggb.gr/sites/default/files/basic-page-files/OECD%20Scoreboard_%20Financing%20SMEs%20and%20Entrepreneurs_2018.pdf#page=135&zoom=100,0,76

Παγκόσμια Τράπεζα (2018). *Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν*. Διαθέσιμο από https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&hl=el&dl=el#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=ny_gdp_mktp_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:GRC&ifdim=region&tstart=1167688800000&tend=1483308000000&hl=el&dl=el&ind=false [Πρόσβαση 01/12/2018]

Παγκόσμια Τράπεζα (2018). *Το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ (%)*. Διαθέσιμο από https://www.google.com/publicdata/explore?ds=ds22a34krhq5p_&ctype=l&met_y=gd_pc_gdp&hl=el&dl=el#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=gd_pc_gdp&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country_group&idim=country:el&ifdim=country_group&tstart=946764000000&tend=1483308000000&hl=el&dl=el&ind=false